

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEİZM VE DEİZM
ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA –
DOLAPOĞLU ANADOLU LİSESİ VE MAHMUT SAMİ
RAMAZANOĞLU ANADOLU İHL ÖRNEĞİ

Merve HARMANKAYA

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN:
Prof. Dr. Hayri ERTEN

KONYA – 2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve HARMANKAYA		
	Numarası	138102011059		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İhl Örneği			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Merve HARMANKAYA

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Merve HARMANKAYA		
	Numarası	138102011059		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri / Din Sosyolojisi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof.Dr.Hayri ERTEN		
Tezin Adı	Geçmişten Günümüze Deizm ve Deizm Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma – Dolapoğlu Anadolu Lisesi ve Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İhl Örneği			

17. yüzyıldan bu yana var olagelen deizme kültürden kültüre farklı tanımlamalar ve yüklemeler yapılmıştır. Batı dünyasında aydınlanma ile başlayan seküler (dünyevi) bir algı olarak ortaya çıkarken bu tanımın İslam dünyasındaki karşılığı Tanrı'nın varlığını ve alemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti (peygamberliği) şüphe ile karşılayan veya inkar eden felsefi ekoldür.

Deizm noktasında Batı'nın yaşamış olduğu kendine özgü süreçler ve birtakım dinsel kabullerin İslâm düşüncesinde tam olarak karşılığı bulunmamaktadır. Bu ise deistik yaklaşımların neden İslâm düşüncesi içinde etkili olamadığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Son zamanlarda ise ülkemizde özellikle lise gençliğinde deizm fikrinin ortaya çıktığı bilgileri dolaylıdır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de bu durum üzerine bir yoklama yapmaktır. Araştırma sonunda böyle bir akımın ciddi ya da bilinçli bir şekilde başladığını söyleyemeyiz fakat bazı gençlerin dünyevi hayat algılarına bir isim bularak kendilerini “deist” ilan ettikleri söylenebilir. Bu hususta da çevre ve sosyal medya gibi faktörlerin olumsuz etkisi kaçınılmazdır. Yeni nesilde değişen şeyin inançtan çok algı olduğunu söylemek mümkündür. Eskiden bazı hassas (dini) konularda fazla sorgulama yapmaktan kaçınan bir nesil var iken, şu an çoğu şeyi ne pahasına olursa olsun kıyasıya sorgulayıp tartışan bir nesil mevcut.

Anahtar Kelimeler: Deizm, seküler, modern, dünyevi

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Merve HARMANKAYA		
	Student Number	138102011059		
	Department	Philosophy and Religious Sciences / Sociology of Religion		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr.Hayri ERTEN		
Title of the Thesis/Dissertation	Deism From Past to Present and A Sociological Research on Deism – E.g Dolapoğlu Anadolu High School and Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam – Hatip High School			

Different definitions and implications have been made to culture, which has existed since the 17th century, from culture to culture. While emerging as a secular (early) perception that started with enlightenment in the Western world, the definition of this definition in the Islamic world is the philosophical school that meets or denies prophethood (prophet) with suspicion within the framework of a rational natural understanding of religion.

The unique processes that the West has experienced at the point of deism and some religious acceptance have no exact counterpart in Islamic thought. This makes it easier for us to understand why deistic approaches are not effective in Islamic thought.

Recently, information about the idea of deism emerged in our country, especially in high school youth. One of the aims of this study was to conduct a probe on this situation. At the end of the research, we can not say that such a trend started seriously or consciously, but it can be said that some young people find themselves a “deist” by finding a name for their worldly perceptions of life. In this regard, negative effects of factors such as environment and social media are inevitable. It is possible to say that what has changed in the new generation is perception rather than belief. While in the past there was a generation that avoided excessive questioning on some sensitive (religious) issues, there is now a generation that is questioning and discussing most things at all costs.

Keywords: Deism, secular, modern, early

ÖNSÖZ

Yaşadığımız modern ve küresel dünyada gerek kişiler arası, gerek fikir ve kültürler arası etkileşimin devasa boyutu fikir dünyamızı değiştirebilmekte, algılarımızı farklılaştırmakta ve bizleri farklı inançlara kadar götürebilmektedir. Bir eğitimci olarak öğrencilerle iç içe bulunmak, jenerasyon farklılıklarını gözler önüne sererken öğrencilerin farklılıklarını, düşünsel kırılma noktalarını görmek açısından da bir fırsat tanımaktadır.

Son yıllarda gençler arasında yayıldığı haberlerini sıklıkla duyduğumuz deizm ya da deistik hareketler şeklinde ifade edebileceğimiz akım, özellikle dindar kesimi korkuturken karşıt zihniyeti bir hayli memnun etmiş gibi gözükmektedir. Peki deizmin gençler arasında hızla yayıldığı doğru mu? Bu akımdan lise öğrencileri nasibini almış mıydı? Aldıysa ne şekilde ve hangi oranda almıştır? Düşünceleriyle deizmin tarihi ve süreçleri üzerine okumalar yapıp iki farklı lise öğrenci grubu üzerinde bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünde deizmin tarihi ve değişimi üzerine kaynak araştırmaları yapılmış, ikinci bölümünde ise iki farklı lise grubuyla mülakatlar yapılmıştır. Ve çalışma boyunca elde edilen bilgiler neticesinde değerlendirme ve önerilerde bulunulmuştur.

Ayrıca belirtmek isterim ki çalışma esnasında araştırılacak gruba ulaşmak noktasında konunun hassasiyetiyle ilgili pek çok sorunla karşılaştım.

Bu çalışmada benden yardım ve birikimlerini esirgemeyen başta danışmanım Prof. Dr. Hayri Erten olmak üzere tüm bölüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Merve HARMANKAYA

KONYA-2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	2
ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI	2
BİRİNCİ BÖLÜM	4
DEİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI, YAYILMASI ve ETKİLERİ	4
1.1. DEİZM	4
1.2. DEİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI	7
1.3. İSLAM DÜNYASINDAKİ DEİSTİK FİKİRLER.....	12
1.4. MODERN DÖNEMDE DEİZM.....	19
1.5. DEİZMİN DİNİ YAŞAYIŞA ETKİLERİ	22
1.6. DEİZMİN İSLAM DÜNYASINDAKİ MODERN ANLAYIŞ ÜZERİNE ETKİLERİ	23
1.7. TÜRKİYE’DE SON YILLARDA ÇIKAN GENÇLİĞİN DEİZME KAYDIĞI YÖNÜNDE TARTIŞMALAR VE GÜNDEME DÜŞEN BAZI NOTLAR	29
İKİNCİ BÖLÜM	37
2. LİSE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK DEİZM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	37
2.1. DOLAPOĞLU ANADOLU LİSESİ KATILIMCILAR BAZINDA DEĞERLENDİRME	38
2.2. MAHMUT SAMİ RAMAZANOĞLU ANADOLU İHL KATILIMCILAR BAZINDA DEĞERLENDİRME	49
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	58
KAYNAKÇA	64

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
s.	: sayfa
S.	: Sayı
ss.	: Sayfalar
yy.	: Yüzyıl
bs.	: Baskı

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Deizm, 17-18. yüzyıldan beri var olagelen bir akımdır. Bu akım gerek teknolojinin ilerlemesiyle gerekse insanın aklıyla her şeyi bilip idare edebileceği ve doğaya hakim olabileceği düşüncesine kapılarak yükselişe geçmiştir.

Hıristiyan dünyasındaki teolojik ve felsefi tartışmalar neticesinde kilisenin baskıcı tutumuna karşı duyulan tepkinin etkisiyle ortaya çıkan deizm, yaygın tanımına göre yaratıcının varlığını kabul etmekle beraber vahyi, nübüvveti ve özellikle de esasını vahiy ile nübüvvetin oluşturduğu semavi dinleri reddeden ya da en azından bu hususta şüphe taşıyan bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır.¹ Deizm önce İtalya’da Rönesans ile başlayıp daha sonra Avrupa ve İngiltere’ye sıçrayan Hümanizm, Reform, Protestanlık, Doğal Din akımı ve yeni Doğa Felsefesiyle devam eden ve daha sonra Aydınlanma ve Modern Bilimin kurulmasıyla zirveye ulaşan uzun ve yorucu fikri süreç içerisinde doğmuş, gelişmiş ve halen bazı yönleriyle devam eden ve fakat son dönemlerde yeniden tırmanma gösteren bir akımdır.

Bu düşünceye göre; akıl artık vahyi anlamada başvurulmuş bir araç değil her türlü dini hakikatin tek ve mutlak kaynağı olarak görülmektedir. Küreselleşmenin etkisi neticesinde de İslam dünyasına sıçraması kaçınılmaz olmuştur. Özellikle dini ve düşünsel konularda şüpheleri olan ya da anlam arayışında olan Müslüman gençler arasında yaygınlaştığı söz edilen deizm bir yoklamayı (araştırmayı) hak etmektedir. Son dönemlerde toplumumuzda, özellikle mütedeyyin ailelere mensup gençlerin Tanrı tasavvuru ve din algısı noktasında farklı söylem ve tutum sahibi oldukları ve bunun tezahürünün çoğunlukla felsefi terminolojide “deizm” olarak ifade edilen bir eksende yaygınlık kazandığı gündeme taşındı. Bu, üzerinde durulması ve irdelenmesi gereken bir iddiadır.²

¹Zeynep Şeker, “Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu”, **Kader Kelam Araştırmaları Dergisi** c.15, s.2, 2017, s.530.

²Hasan Peker, “Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** c.5, s.8, Kilis, 2018, ss. 14.

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Deizm çok eskiden beri var olan gelen fakat dönemlere göre hümanizm gibi, sekülerlik gibi isim değiştirerek yoluna devam eden bir harekettir. Çoğu düşünürün göre de seküler dünyanın başlangıcı olmuştur. Farklı kültürlerde farklı sonuçlara yol açtığı da söylenebilir, örneğin Fransa’da ateizme yol açması gibi. Küresel dünyanın bir sonucu olarak bundan İslam dünyası da nasibini almıştır, bazı düşüncelerde kırılmalara sebebiyet verdiği olmuştur. Ülkemizde de son dönemlerde ortaöğretim ve üniversite gençliğinin deizme yöneldiğine dair haber, yayın ve spekülasyonlar mevcuttur. Bu bağlamda konu, bu haberlerin reel yaşamda ne kadar karşılığı olduğunu bilimsel bir araştırmayla ortaya koymak, modern dünya zihniyetini, günümüz gençliğinin algısal başkalaşımını ve birtakım kırılmaları daha iyi algılamak hususunda oldukça önemlidir.

“Geçmişten günümüze deizmin evrimi nedir?”, “Deizmden İslam dininin etkilendiği olmuş mudur?”, “Toplumumuzda gençler arasında hızla yayıldığı söylenen bir deizmden gerçekten söz edebilir miyiz?”, “Deizmin bilinirliği lise öğrenci gruplarına sızramış mı?” gibi ve daha onlarca soruya cevap arayarak yaptığımız bu çalışmanın amacı konuyu bilimsel bir şekilde ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI

Yapılan bu çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çalışılmış olup kaynak araştırması yapılmıştır. Birincil - ikincil kaynak kitaplardan, internetten ve ansiklopedilerden yararlanılmıştır. İkinci bölümünde yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak bir görüşme yapılmış, bu şekilde veri toplanmıştır. Burada özellikle belirtmek isterim ki araştırma konusunun hassasiyeti sebebiyle okul idareleri ret cevabı vererek engellediler, başta planlandığı şekilde hazırlanan anket uygulanamadı, bu şekilde farklı sınıf seviyelerinden daha çok kişiye ulaşım araştırma

geçerliliğini artırmak tarafımda ümit ediliyordu. Fakat idarelerce engellenince çareyi gönüllülük esasına dayalı mülakat yapmakta buldum. Temas kurduğum okul idarelerinin bu tarz araştırmalardan çekindiğini, olası herhangi bir sorunla karşı karşıya kalmaktan korktuklarını düşünmekteyim. Bu noktada öğrencilere ulaşmak bir miktar zor oldu diyebilirim. Öncelikle söz konusu okullarda okuyan eski öğrencilerime ulaşım durumu izah ettiğimde arkadaşlarıyla birlikte yardımcı olabileceklerini söylediler. Ders çıkışı okul bahçesinde toplanıp ben ve katılımcılar haricinde üçüncü şahıs olmaksızın görüşmeyi gerçekleştirdik. Gayet samimi, sohbet havasında geçen bir görüşmeydi. Dolapoğlu grubundan 10.sınıf öğrencilerine ulaşabildiğim için (farklı parametreler oluşmaması adına) diğer gruptan da aynı sınıf seviyesi öğrencilerini seçtim. Sayı olarak Dolapoğlu grubunda daha çok kişiye ulaşım imkânım varken imam-hatip grubunda 14 kişiye zor ulaşabildiğim için görüşme bu grupta da 14 kişiyle sınırlandırıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI, YAYILMASI ve ETKİLERİ

1.1. DEİZM

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden bu yana insanların aklını en çok meşgul eden konuların başında tanrı, insan ve bunlar arasındaki ilişkiler gelmektedir. Bu değerlendirmeyi yapan insanlar zamanla kendi fikirleri çerçevesinde gruplaşmışlardır. Bu gruplaşmalar arasında deizm de vardır.

Kelime olarak İngilizce: Deism; Fransızca: Deisme; Almanca: Deismus; ve Osmanlıca: İlâhiyye ³ olarak kullanılan deizm, vahyi inkâr etme, Allah'tan başkasına inanmama, Cenabı Hakk'ın varlığına ve birliğine inanma manalarına gelir. Türkçeleştirme çalışmalarında “deisme” terimi, Yaradımcılık ve Yaradancılık deyimleriyle karşılık bulmuştur. ⁴

Etimolojik açıdan bakıldığında, “Deizm (Deism)”, Latince 'de “Tanrı” anlamına gelen “deus” kelimesinden türetilmiştir. O, Yunanca 'da yine “Tanrı” anlamına gelen “theos” kelimesinden türetilmiş olan “Teizm (Theism)” ile aynı kökten gelmektedir. Aslında orijinal haliyle her ikisi de Tanrı veya Tanrıların varlığına inanmak anlamına gelmekte ve bu yönüyle de “Ateizm (Atheism)” in antitezini oluşturmaktaydılar. Fakat zamanla, deizm, kendine özgü felsefi bir anlam kazanıp “doğal din” kavramıyla özdeşleşirken; teizm, dini bir havaya bürünerek yaratıcı ulûhiyet anlayışını ifade etmek için kullanılır olmuştur.⁵

İslam Ansiklopedisindeki tanımıyla Deizm, Tanrı'nın varlığını ve alemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte akla dayalı bir tabii din anlayışı çerçevesinde nübüvveti şüphe ile karşılayan veya inkar eden felsefi ekolün adıdır.

³ Orhan Hançerlioğlu, “Nedentarıncılık”, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1993, s. 191.

⁴Hançerlioğlu, “ Nedentarıncılık”, **Felsefe Ansiklopedisi**, C.4, 1. bs., İstanbul: Remzi Kitapevi, 1978, s. 237.

⁵Mehmet S. Aydın, **Din Felsefesi**, 3. bs., Selçuk Yayınları, Ankara, 1994, s. 173; Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, C.4. s.237-238.

En popüler tanıma göre deizm, Tanrı'nın dünyayı yarattığı ancak bu yaratışından sonra herhangi bir müdahalede bulunmadığı inancıdır. Şimdi “deizm” tanımlarına bakalım:

Deizm kelimesinin ilk kullanılışlarından birine, Calvinci bir ilahiyatçı olan Pierre Viret'in *Instruction Chrestienne* (Cenova 1564) adlı eserinde rastlanmaktadır. Viret bu eserinde, kendilerini ateistlerden ayırmak için deist ismini alan bir grup filozof ve edipten bahsetmiş, deistleri “Tanrının yerin göğün yaratıcısı olduğuna inanan ama İsa Mesih'in öğretilerini reddedenler” şeklinde nitelendirmektedir.

John Locke ile yaptığı tartışmalarla meşhur olan Worcester Piskoposu Edward Stillingfleet muhatabını “Tanrının varlığını ve takdirini kabul eden fakat kutsal kitap ve Hıristiyanlığın değerlerini küçümseyen bir kişi” olarak tanımlamaktadır.

Şair John Dryden deizmi “Tanrıya inanç fakat dinsel imanın diğer tüm öğelerini reddetmek” olarak tanımlamaktadır.

XVI. Yüzyılda Latince Tanrı (-mecazen- mesut ve yüksek kimse) anlamındaki “Deus” sözcüğünden türetilerek Sozziniciler⁶ (1525–1562) adlı bir İtalyan'ın kurduğu Socianizm bir tarikattır. Hıristiyan öğretisini rasyonalist bir görüşle temellendirmeye çalışan ve bunun için vahyin yalnız aklın uzlaşır doğru bulduğu yönleri benimseyip, bütün metafizik sınırları ile akıl ve doğaya aykırı öğeleri ayıklayıp dışarıda bırakır.⁷ Önceleri ateizme karşı Tanrıcı anlamında kullanılmış daha sonra da kilise tanrıcuları, Yunanca “Tanrı” anlamındaki “Theos” sözcüğünden teizmi türeterek kendilerini deistlerden ayırmışlar,⁸ Aydınlanma döneminde ise kilise öğretisini eleştirerek us (akıl) dinini savunanların öğretisi olmuştur.⁹

Deist düşünürler, “doğal din” olarak nitelendirilen salt felsefeye dayalı bir din anlayışını kendilerine temel alarak, sadece akılla temellendirilip kavranan Tanrı'nın varlığını kabul ederler. Dolayısıyla bu anlayışı benimseyenlere göre dinlere ve peygamberlere gerek yoktur. Fakat bunun yerine “doğal din” düşüncesi insandaki

⁶Afşar Timuçin, “Yaradancılık”, **Felsefe Sözlüğü**, BDS yayınları, İstanbul, 1994, s. 251.

⁷Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 206.

⁸Hançerlioğlu, **a.g.e.**, s. 191.

⁹Bedia Akarsu, “Yaradancılık” **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, 6. bs., T.D.K. Yayınları, Ankara, 1975, s.166.

inaniş duygusunun muhtevasını doldurup karşılayabilecektir.¹⁰ Pek muhtelif manalarda kullanılan bu kelime evvela İsa'nın tanrılığını inkâr eden Sion taraftarlarına verilmiştir. Sarih manada ilk defa Pascal tarafından dinsizlik manasında kullanılmıştır.¹¹

Samuel Johnson ise deizmi şu kavramlarla temellendirir:

1. Bütün kişilik özelliklerinden sıyrılmış bir aşkın varlığa inanç.
2. Bir Tanrı'ya inanma fakat onun dünya için herhangi bir tanrısal himayesini inkâr etme.
3. Bir Tanrı'ya inanma fakat ahiret hayatını reddetme.
4. Bir Tanrı'ya inanma fakat dini bir itikatla ilgili diğer şeyleri reddetme.¹²

Literatürler tarandığında deizmin yerine kullanılan başka kavramlar da bulunmaktadır. Bunlar “yaratıcılık” ve “ilahçılık”tır. İlk olarak “Yaratıcılık”tan söz etmek gerekir.

1.Yaratıcılık: Yetkin bir kişilik olarak Tanrı'nın varlığına duyulan inanç; İngiltere ve Fransa'da 16.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 19.yüzyıla kadar süren eleştirel din hareketi; vahyi ve vahyin bildirdiği her şeyi reddederek sadece akıl yoluyla kavranan bir Tanrı'nın var olduğu fikrini benimseyen doğal teoloji veya rasyonel ahlak anlayışı.¹³

2. İlâhçılık: Her türlü vahyi, ilhamı ve dolayısıyla vahyin bildirdiği Allah'ı, dini, takdiri inkar ederek sadece akıl ile idrak edilen bir Allah'ın varlığını kabul eden ve tesbihi, teslisi, peygamberi ve vahyi reddeden tabîî din fikrini benimseyen felsefi okul.¹⁴

¹⁰İsmail Killoğlu, “Deizm”, **Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, Risale Yayınları**, İstanbul 1990, s. 311.

¹¹Mustafa Namık Çankı, “Deisme”, **Büyük Felsefe Lügati**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1954, s. 548.

¹²Allen W. Wood, “Kant'ın Deizmi”, Necmettin Tan (çev.), **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.52, S.1, 2011 ss. 327-342.

¹³Ahmet Cevizci, “Deizm”, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma, Yay. İstanbul 1999, s.209.

¹⁴Süleyman Hayri Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 7.bs, Akçağ Yay., Ankara, 1997, ss. 209-210.

William L. Rees ise deizmi şöyle açıklar: 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle İngiltere’de vahiy yerine akli koyan bir düşünce hareketidir. Kısaca, alemi yaratan ama vahiy veya mucize gibi herhangi bir yolla ona artık bir daha müdahale etmeyen bir Tanrı’ya, doğru ile yanlış arasında objektif bir farkın varlığına, hayatın gereğinin doğruyu desteklemek ve savunmak olduğuna, ruhun ölümsüzlüğüne ve hayatta ahlaki tavır ve davranışların benimsenmesi gerektiğine inanan bir harekettir.¹⁵

Bütün bu tanımlara baktığımız zaman “akla duyulan güven” unsuru ön plana çıkmaktadır. Bu noktada deizmi bir inanç sisteminden ziyade bir yaklaşım tarzı olarak nitelendirebiliriz. Thomas Paine’ nin 1784 yılında kaleme aldığı “Akıl çağı” kitabında yer alan “Dünya vatanım tüm insanlar kardeşim ve iyilik yapmak dinimdir.” İfadesi de bu durumu desteklemektedir.

1.2. DEİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI

17. yüzyıl, her şeyin temelden değişmeye uğradığı, yeni bir dünya görüşüyle birlikte yeni bir yaşam biçiminin ortaya çıktığı,¹⁶ bilimsel düşüncenin evriminin başlangıcı olduğu bir dönemdir.¹⁷

Bu döneme bir dönecek olursak 17. yüzyılda kilisenin baskıcı tutumuna karşı bilimsel düşüncenin evrimi başlamıştır bu da aydınlanma döneminin fitilini ateşlemiştir. Bu aydınlanmanın kökeninde Descartes’le başlayan eleştirel bakış açısı yatar. Aydınlanma düşüncesinin temeli, aklın işleyişini özgür kılmaya dayanır.

Aydınlanma düşünürleri, Rönesans’la birlikte başlayan insana dönüş devinimlerinin, bu devinimlerle gelen insancı ve olumlu bakışın, tüm dogmalardan kurtulmak isteyen ve düşüncüyü yeniden yeryüzüne, toprağa, indirmeye çalışan tüm yeni bakış açılarının katılımından yararlanmışır.¹⁸

¹⁵ Muzaffer Ayvaz, **Deizm Bilim İlişkisi** (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), İzmir, 2002, s.22.

¹⁶ Afşar Timuçin, **Descartes Felsefesine Giriş**, 5. bs., İstanbul, Bulut Yayınları, 2004, s. 8.

¹⁷ Saffet Suner, **Düşüncenin Tarihteki Evrimi**, İstanbul, Fatih Matbaası, 1967, s. 181.

¹⁸ Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, BDS Yayınları, 1992, s. 401.

Macit Gökberk'in tarifiyle "Aydınlanma, insanın düşünme ve değerlemede din ve geleneklere bağlı kalmaktan kurtulup kendi aklı, kendi görgüleri ile hayatını aydınlatmaya girişmesidir." Kant ise şöyle tanımlar: "Aydınlanma insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin-olmayış durumundan kurtulup aklını kendisinin kullanmaya başlamasıdır."¹⁹

Aydınlanma, insanın geleneklerden kurtulup, deneyle aklın sağladığı doğrularla, dünya ve hayata yön verilmeye çalışmasıdır. Aydınlanma 17. yüzyılda Locke ve Yaradancılar ile bağlantılı olarak İngiltere'de başlayıp, 18. yüzyılda Bayle, Voltaire, Diderot, d'Alembert ve diğer Ansiklopedicilerce Fransa'da gelişen bir entelektüel akım niteliğini kazanmış düşünce oluşumunun adıdır. Aydınlanmayı batı uygarlığının kendi içerisindeki bir çatışma süreci olarak gören Robert Wokler'e göre Aydınlanma "dogmatik inanç ile onun mezhebine ait bağnazlık ve barbarlık sonuçlarına karşı özgürlük ve akıl adına bir mücadeledir."²⁰

Görünen odur ki aşağı yukarı üç yüzyıldan beri her yüzyılın kendi ortamını yönlendiren doğa, insan zekâsı alanında da yeni bir devrim çağı yaratmayı bilmiştir. On beşinci yüzyılın ortalarında İstanbul'un alınışı, Batı dünyasına aydınlanmayı yeniden sokmuştu. 16. yüzyıl dünyası ise Avrupa'nın büyük bir bölümünde sistem ve dinlerin hızla değişimine tanık oldu; Reformcuların yeni dogmaları bir yandan kendilerine destek bulurken, diğer yandan iyi-kötü yorumlanmış, Tanrı vahyinin sıcak bir çatışmaya yol açmasıyla sonunda kendi kendini yetiştirme yanlıları ile ona karşı olanları karşı karşıya getirmişti. Akabinde 17. yüzyılda Descartes, yeni bir felsefenin temellerini attı. Önceleri öfkeyle bastırılmaya çalışılan ve çok geçmeden boş inançla yoğrulan bu felsefe, doğru ve faydalı olarak içerdiği ne varsa hepsini bugüne indirgedi.²¹

Aydınlanma çağı, kavramlardan ve ilkelerden yola çıkarak olaylara varmayı değil aksine olaylardan ve verilerden hareketle sonuca ulaşmaya çalışan, sistematik düşüncenin hâkim olduğu,²² dinin yerine bilimin, metafizik gerçekler yerine bilimsel

¹⁹Gökberk, **a.g.e.**, s. 325.

²⁰İsmail Kılıoğlu, ders notlarından alınmıştır.

²¹Jean d'Alembert, **Felsefenin Öğeleri**, H.Köse (çev.), Öteki Yay., Ankara, 2000 ,s. 15. Aktaran: İsmail Akıllıoğlu, ders notları.

²²Yalçın Kaya, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, 1. bs., Tiglat Matbaacılık, İstanbul, 2000, s. 210.

gerçeklerin yer aldığı bir yenilenmedir.²³ Burada J. Locke’u da hatırlamak durumundayız ki onun ilkelerine bağlı olan felsefecilerin hepsine birer aydınlanmacı filozoflar diyebiliriz.²⁴ Locke ’un (“Epistola de Tolerantia”) (“Hoşgörülük Üzerine Mektuplar”), eserinde ilk olarak ortaya attığı “tolerans” kavramı, Voltaire tarafından referans kabul edilecek; bu da daha sonra “doğal din” kavramı ve diğer dinlere hoşgörünün önünü açacaktır. Ve artık bir zorunluluk olarak da din–devlet işlerinin ayrılması; dünyevî (seküler) bir anlayışın Avrupa toplumunun temel anlayış ve yasayışı olarak kabulü ortaya çıkacaktır. Locke düşüncesi, birçok Deneyci (Emprist), Olgucu (Pozitivist), Faydacı (Pragmatist) felsefe akımlarına kaynaklık etmiştir.²⁵

Aydınlanmanın uğraşısı, doğal haklar, özgür düşünce, hoşgörü, Akılcı Hıristiyanlık ve doğal din üzerine olmuştur.²⁶ Bu yüzyılda kilisedeki tüm yumuşamalara rağmen yine de kutsal olan şeylere, krallara, asillere, rahiplere, doğa adına karşı çıkıldı.²⁷ Bilim ve felsefede yaşanan gelişmeler dinde, siyasal düşüncede ve bireye bakış açısından da değişmeler getirmiştir. Hristiyanlığın doğa görüşü yerine, her yerde ve bütün insanlar için mucizelerin değil bizzat doğanın kendisinin kanıt olduğu “Yaradancılık” düşüncesi gelişmeye başladı.

Deizmin bir çeşidine göre Tanrı evreni yokluktan veya düzensizlikten yaratmıştır, evrendeki her şey onun takdirine bağlıdır ve öldükten sonra da iyiliklerin ödüllendirilip kötülüklerin cezalandırılacağı bir düzen vardır. İkinci görüş ölümden sonra bir hayat olmadığı ve ödül – cezanın bu dünyada olduğunu savunurken üçüncü görüş ise öldükten sonra ilahi bir yargılamanın olmadığını savunur. Bu radikal görüşe göre akıllı ve güçlü bir tanrı dünyayı ve insanları yaratıp kendi haline bırakmıştır. Muzaffer Ayvaz’ a göre deizmin en temel öğretisi “aleme müdahale etmeyen Tanrı anlayışı” dır.

17. yüzyılda doğa bilimlerinin ciddi biçimde gelişmesi bilim adamları ve filozofları, evreni kendi kendine tıkr tıkr isleyen bir makine veya saat gibi görmeye,

²³Yalçın Kaya, **a.g.e**, s. 211.

²⁴Frank Thilly, **Felsefenin Öyküsü Çağdaş Felsefe**, İbrahim Şener (çev.), İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, s. 203.

²⁵Gerald Hanratty, **Aydınlanma Filozofları**, Tuncay İmamoğlu (çev.), Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 21.

²⁶Kıllıoğlu ders notları

²⁷Ünver Günay, **Din Sosyolojisi**, 11.bs., İnsan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 75.

onda meydana gelen her olayın mekanik bir biçimde açıklanabilir olduğu görüşüne götürmüştür. Ayrıca böyle bir doğa tasavvuru, “Tanrı” kavramını geri plana atmayı ya da yok etmeyi de gerektirmiyordu. Tersine bir makine veya eser ne kadar mükemmelse, onun yaratıcısı veya yapıcısının da o kadar mükemmel olduğu sonucuna varmak hem mümkün, hem de gerekliydi. İşte Tanrı bu makineyi yapan bir mühendis veya saatçiydi. O bu saati en iyi ilkelere göre yapmış ve harekete geçirmiş, ondan sonra artık onun işine müdahale etmek ihtiyacını duymamıştır. Yine Tanrı akıl ve vicdan yardımıyla bulunabilirdi.

Locke imanı tamamen aklın hükmü altına koyuyordu. O Hıristiyanlığın vahiy esasını kabul etmekle beraber, eğer vahiy akıl ile zıt düşerse vahyin terk olunacağını; çünkü onun bize akıl gibi, kesin bilgi veremeyeceğini söylüyordu. Kendi ifadesiyle şöyle diyordu: “Vahye yer vermek için akli ortadan kaldıran kimse onların ikisinin de nurunu söndürmüş olur. Ve yaptığı iş, âdeta, bir kimseyi, pek uzaklardaki gözle görülmez bir yıldızı teleskopla görmek için gözlerini çıkartmaya ikna etmek gibi bir şey olur.”²⁸

Bütün bu bilgilerden sonra genel anlamda deizmi tanımlamaya çalışırsak, kısaca şu temel tez ve tavırları içerdiğini söyleyebiliriz:

- 1- Tanrı ilk neden olarak evreni varlığa getirmiştir.
- 2- Tanrı, evreni yöneten değişmez yasaları da yaratmıştır.
- 3- Tanrı yaradılışa, yarattığı evrene hiçbir şekilde içkin olmayıp, tıpkı bir saatçinin, saatini imâl edip, kurduktan sonra, saatiyle bir ilişkisinin kalmaması gibi evrene aşkındır. Evrene müdahale etmez.
- 4- Akıl vahiyle uyum içindedir ya da vahiy akla uygun olmalıdır.
- 5- Dinin kutsal kitabı, aklın ışığında analiz edilmeli ve mistik öğelere ve mucizelere yer verilmemelidir.²⁹

Özetle Aydınlanma Çağı felsefede Skolâstik kavram ve dogmalardan akla olan güvene; dinde imana dayalı anlayıştan akla dayalı (doğal din) bir din anlayışına;

²⁸J.Bagnel Bury, **Fikir ve Söz Hürriyeti**, Avni Başman (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul,1959, ss. 127-128.

²⁹Cevizci, **a.g.e.**, s.209.

eğitimde dini anlayıştan, insanların kendilerini daha özgürce ifade edebilecekleri bir eğitim anlayışına yani dünyevi bir dünya görüşüne geçiştir.³⁰

Kısacası deizm, âleme müdahale etmeyen bir Tanrı anlayışı; akla ve bilime gösterilen sonsuz güven gibi iki temel anlayıştan yola çıkarak sonunda akıl dini veya tabii (doğal) din olarak nitelendirilmiştir diyebiliriz. Dini konulara akli metotları uygulayan ve Hıristiyan dünyasında taassubun, baskının kırılmasına yardımcı olan yarı dini yarı felsefi bir hareket olan deizmin doğuşu ve yükselişi ile Batı dünyasında akılcılığın, Almanya’da ise aydınlanmanın ve genel anlamda bilimin gelişimi arasında bir paralellik vardır.³¹ En güçlü dönemini 17. ve 18. yy. Avrupa’sında, büyük ölçüde bilimsel kaygılardan doğan bir öğreti olarak yaşamıştır.

Deizm önce İtalya’da Rönesans ile başlayıp daha sonra Avrupa ve İngiltere’ye sıçrayan Hümanizm, Reform, Protestanlık, Doğal Din akımı ve yeni Doğa Felsefesiyle devam eden ve daha sonra Aydınlanma ve Modern Bilimin kurulmasıyla zirveye ulaşan uzun ve yorucu fikri süreç içerisinde doğmuş, gelişmiş ve halen bazı yönleriyle devam eden ve fakat son dönemlerde yeniden tırmanma gösteren bir akımdır.

³⁰Kılhoğlu, “Aydınlanma Çağı”, s. 130.

³¹Aydın, **a.g.e.**, s. 174-176.

1.3. İSLAM DÜNYASINDAKİ DEİSTİK FİKİRLER

İslam dünyasında deizmin var olup olmadığı hususundaki görüşler iki farklı şekilde kümelenmiştir. İlkine göre İslam dünyasında deizm yoktur, ancak deistik fikirlerden söz edilebilir. Yine buna göre deizm, tamamen Ortaçağın fikir ve inanç sisteminin, Yeniçağ Hristiyanlığının teolojik buhranının ve Batı medeniyetine özgü tarihi şartların bir ürünüdür. Bir akım olarak İslâm dünyasının Ortaçağdaki muadilinden söz edebilmek zordur. Yani İslam dünyasında “deizm” diye isimlendirebileceğimiz bir cereyan yoktur. Fakat deizm benzeri bazı fikirlere rastlamak mümkündür. Örneğin Ebu Bekir er-Râzi (841-926)’nin, Allah’ın varlığının, ahlak kanunlarının, ruhani hayatın mahiyetinin akılla bilinebileceğine inandığı, dolayısıyla peygamberliğe gerek olmadığını, hatta peygamberlerin birbirlerini nakzeden kişiler olduğunu öne sürdüğü söylenmektedir. Bu görüş de deizmin bir çeşidi içine konabilir. Nitekim Razi’ nin zındıklıkla suçlanmasının asıl sebebinin, onun deizmi ve din görüşü olduğunu düşünenler varsa da bu görüşlerinin felsefi bir ekol haline gelmediği tarihen bilinen bir gerçektir.³²

Prof. Dr. Mehmet Aydın’a göre bugün, dini ve felsefi bakımdan deizmi savunan düşünürlerin olduğu pek söylenemez. Buna rağmen, özellikle dünyanın ve bilimin otonomluğunda ısrar eden, dinin akli yönüne ağırlık veren, dini sadece ahlâktan ibaretmiş gibi görmek isteyen bazı insanların dünya görüşlerinde deizmin bazı çizgilerine rastlamak mümkündür.³³ Fakat Yaşar Nuri Öztürk bu noktaya bir eleştiri getirip İslam dünyasında deizmin olmadığını söyleyen Müslüman bilim adamlarının tespitlerini kavramdan ziyade kelimeler üzerinde yapmalarına bağlar.³⁴ Ona göre, İbnurravendi (ölm 301/913) ve Ebu Bekr er-Razi (ölm 313/925) tarihin ilk deistleridir. Burada da ikinci görüş ortaya çıkar.

Deizm, daha çok Tanrı’ya inanıp da dine inanmayanların zihniyetini ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁵ Deizm, laikliğin bir felsefesidir ve deizmin geçtiği her

³²Aydın, **a.g.e.**, s.177-178, Erdem, “Deizm”, s.110-111.

³³Aydın, **a.g.e.**, s.177.

³⁴ Yaşar Nuri Öztürk, **Deizm**, Yeni Boyut Yay., 4.bs., İstanbul, 2015, s.107.

³⁵ Öztürk, **a.g.e.**, s.13.

yerde “özgür düşünce” hatırlanmalıdır.³⁶ Deizm, şirk riskinden kurtulmak için günahı göğüslemeyi göze alanların yoludur ve deizmin esası da dinci dayatmaları dışlamaktır.³⁷ Deizm, tevhit dinini şirk dinine dönüştüren bir aldatma ve saltanat ideolojisi olan dinciliğin karşısındaki bir ideolojidir. Dine değil, ateizme karşı ortaya çıkmıştır. Yaşar Nuri Öztürk, Allah’a inanmada samimiyete bir anlam veriyor ve o anlamı korumak istiyorsak gelecek zamanların en çok başvurulan çıkış yolunun deizm olacağını iddia etmektedir. Dinci dinsizliği insanlığa deistlerden çok önce Kuran-ı Kerim Maun suresiyle tanıtmıştır. Maun suresi bu noktada deistlerin metafizik dayanaklarından birisidir. Kuran-ı Kerim de Allah’a imanı korumak için, imanın dışındaki her şeyi feda edebilmeyi insanlığa bir kurtuluş yolu olarak öneren kitaptır.³⁸ Bu düşünceye göre deizm, dincilik karşısında bir can simidi görevi üstlenmektedir. Zaten Batı da laiklik sayesinde dinciliğin yıkımından kurtulmuştur.³⁹

İlk ve en büyük peygamberin akıl olduğunu vurgulayan Yaşar Nuri Öztürk’e göre deizme kapı aralayan Müslüman kişi ve mezhepler:⁴⁰

- Cehmiyye (Akla tanıdığı tartışılmaz üstünlük sebebiyle eleştirilmiştir.)
- Mürcie (Mevali anlayışının bir ekolü olarak gelişen mezhepte özellikle ibadetler meselesindeki görüşüyle deizme bir kapı araladığı düşünülmektedir.) Onlara göre inkâra götüren bir sapma yoksa amelsizlik imana zarar vermez.)
- Mutezile (Akılcılığı merkeze oturtmuş anlayışıyla deizme kapı aralar.)
- İmam-ı Azam (Akla merkezî bir rol verip amel ve ibadetleri imanın parçası saymamasıyla deizme kapı araladığı düşünülmektedir.) Yaşar Nuri Öztürk’e göre Atatürk de tıpkı İmam-ı Azam gibi kendine özgü bir deizm savunmuştur.
- İbnurraendi (İnkâr ve küfürle suçlanmıştır.)
- Ebu Bekr er-Razi (Mülhidlikle suçlanmıştır.)

³⁶ Öztürk, a.g.e, s. 15.

³⁷ a.g.e, s. 16.

³⁸ a.g.e, s. 29.

³⁹ a.g.e, s. 30.

⁴⁰ a.g.e, ss. 114-142.

- Kadı Abdülcebbar (“Akıl ve ilimle ispatı yapılamayan şey itikat konusu da olamaz.” Tespitiyle deizme kapı araladığı düşünülmektedir.)
- İsfahanlı Ragıb (Kadı Abdülcebbar’ın yolundan yürüdüğü düşünülmektedir.)
- İzzuddin bin Abdusselam (“Dünyada esas olan yararların ve bozgunların belirleyici olanları akılla bilinir.” Düşüncesiyle deizme kapı araladığı düşünülmektedir.)
- Bedreddin Simavi (Tüm inanç mensuplarının Allah’ın birliği etrafında toplanmasını yeterli görüp peygamberde ısrarı bir kenara koyması yönüyle deist olduğu düşünülmektedir.)

Melhem Chokr da İslam için olağanüstü bir canlanma dönemi olan Hicri ikinci asırda, toplumun biraz dış kesiminde “zenadika” diye isimlendirilen bir kesimin ortaya çıktığından bahseder. “Zındık” kelimesinin ilk olarak Zerdüşterler, Maniheizt ve Mazdek inancına sahip olanlar için kullanıldığı görülür. Zamanla kapsamı genişlemiş, tevhit inancının dışına çıkan “düalist ve septik inanca” sahip olanlar ve dinden çıkmış yani “mürted”ler zındık olarak nitelendirilmiştir.⁴¹ Daha geniş bir tanımla zındık, İslam hukukunda sapkın olduğu halde Müslüman görünen, mevcut otoriteyi kabul etmeyen asi, İslam’ın kurallarını hiçe sayan “ibahi”, tevhit inancının dışına çıkan “düalist ve septik”, gelenekte ise din konusunu sefî küçümseyen ve kendi görüşlerini benimseyen kimse demektir.⁴² Tanımı özetlersek;

1. Müslüman olmadığı halde kendisini Müslüman tanımlayan fakat mevcut dinî - siyasi otoriteyi reddeden kişi
2. Müslüman olmadığı halde kendisini Müslüman tanımlayan ancak tevhid inancının dışına çıkan düalist septik kişi
3. Müslüman olduğu halde sefî görüşlerine katılmayan reformist kişi
4. İnanç konusunda itirazı olmadığı halde zevk ve eğlence düşkünü hayat biçimi benimseyen ibahi

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)**, 2.bs., Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2014, s. 12.

⁴² Melhem Chokr, **İslam’ın İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar**, 1.bs., çev. Ayşe Meral, Anka Yay., İstanbul, 2002, s. 26.

İbahi kavramına değinmek gerekirse “İbaha”, açıklamak, serbest bırakmak, meşru saymak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise kanunların, dinî emirlerin ve ahlak kurallarının bağlayıcılığını kabul etmeyip her şeyi mübah görmek demektir.

“İbahi zındık” olarak nitelendirilenler, İslam’ın emirlerini hiçe sayan, Kuran okumayı dahi bilmeyen, hoşlanmadığı kimseleri acımadan eleştiren, onlara hakaret eden ve başkalarını devlet otoritesiyle başlarını derde sokacak tehlikeli bir itham olan zındıklıkla itham eden bir küfürbaz ve iftiracıdır.⁴³ Bunların haricinde açıklamamız gereken bir diğer kavram da “mülhid” kavramıdır. “Doğru yoldan sapan” anlamına gelmektedir ve bu kelime 11. Yüzyıldan itibaren Ehl-i sünnet harici tüm dinî, felsefi inançları nitelemek amacıyla kullanılmaktadır.

Zındıklık kavramı bir süreç içinde siyasallaşmıştır. (Abbasi halifeleri el-Mansur ve el-Mehdi dönemi) Bu dönemde Abbasiler, siyasi otorite karşısında olanları ya da resmi ideoloji dışında fikir beyan edenleri zındıklıkla suçlamışlardır. Mesela Emevi - Abbasi çatışmasında Emeviler, Sünni – Şii çatışmasında Şiiler, Arap – Mevali çatışmasında Mevali, Asabiyye – Şuubiyye çatışmasında Şuubiyye zındık idi.⁴⁴ Bir kısım ise mürted yahut münafık olmadıkları halde sadece o döneme has farklı entelektüel fikirleri dolayısıyla ya da şahsi sebeplerle zındık olarak nitelendirilmiştir. Burada “zındık” kavramının halk tabanında anlaşılma biçiminin alimlerin yükledikleri anlamdan farklı olduğuna değinmekte de fayda vardır.

Zındıklıkla itham edilenlerden birisi meşhur alim Abdullah el-Mukaffa (ö.142/759)’dır. El-Mansur döneminde devlet hizmetinde bulunmuş, fikirleri ve eserleriyle döneme damga vurmuştur. Ancak bir şiirinde geçen “hayırla şerrin iç içe olduğu” ifadesi düalist inanca sahip olduğu şeklinde yorumlanmış, Yunan, Hint ve Fars felsefesine dair yaptığı tercümelemler Kuran’ı yetersiz gördüğü şeklinde yorumlanıp zındıklıkla suçlanmıştır.⁴⁵

Zenedika ve ilhad hareketleri Şuubiyye hareketiyle yakından ilgilidir. Bu hareket, çoğunluğunu Farsların oluşturduğu, hemen her etnik unsurdan katılımın olduğu bir

⁴³ Chokr, **a.g.e.**, s. 332.

⁴⁴ **a.g.e.**, ss. 239-240.

⁴⁵ Ocak, **a.g.e.**, ss. 31-33.

mevali hareketiydi. Çünkü Emevi yönetiminin askerî, siyasi ve ekonomik bazı politikaları sonucu doğmuştur. Bu hareketin doğuşunun altında milli bağımsızlık ve etnik fanatiklik duygusu da vardır. İsmi hucurat suresinde geçen ve eşitlik anlamına gelen “şuub” kavramından almıştır. Zamanla Araplardan nefret eden bir harekete dönüşmüştür.⁴⁶ Şuubiyye, İslam’ın etnik anlamda Araplaşmasından arındırılma gayretlerinin sonucudur şeklinde de yorumlanabilir. Bu da İslam’ın evrensel mesajının doğruluğunu gösteren bir başka kanıttır.⁴⁷

Zendeka hareketleri, özellikleri itibariyle sosyal tepki niteliği taşıyan bir kavga olarak algılanabilir. Başka bir ifadeyle, zendeka hareketleri, İslam topraklarının ve Arap hâkimiyetinin tam ortasında adeta bir kültürel var olma savaşıdır.⁴⁸ 8. ve 9. Yüzyıllarda Emevi ve Abbasi devletlerindeki bu ilk tabaka zındıkları, gerçek anlamda ateist bir ideolojiyi hiçbir zaman temsil etmemişlerdir. Ancak aynı dönemde Endülüs Emevi hilafetindeki zendeka hareketleri daha farklı bir yapıya sahiptir ki bu da buradakilerin daha çok resmi mezhep olan Malikilikten başka bir mezhebe geçme şeklinde cereyan etmiştir. 9. yüzyıldan itibaren zendeka hareketlerinin gerek etnik köken, gerekse mahiyet itibariyle yavaş yavaş (adı yine zendeka olsa da) ilhad hareketlerine dönüşmesi, önemli bir dönüm noktasını tespit etmektedir. Bu tarihlerden itibaren artık zendeka hareketinin toplumsal tabanı ve ideolojik mahiyeti İran’ın ve kültürünün etkisinden çıkmış heterojen bir karakter almaya başlamıştır. Zındık ve zendeka terimlerinin artık ilhad ve mülhid terimleriyle birlikte kullanılmaya başlaması, bu sosyolojik değişimin bir neticesi olsa gerektir. Artık 12.-13. yüzyılda çok daha belirgin hale gelen tasavvuf çevrelerindeki zendeka ve ilhad hareketleri, panteizm ile aşırı Vahdet-i Vücutçu bir ideolojiden kaynaklanıyordu. İşte Osmanlı dönemindeki zendeka ve ilhad hareketleri de daha çok, bu iki ideolojiye dayanan tarihsel bir arka plana sahiptir. 14 -17. Yüzyıllarda ortaya çıkan zendeka ve ilhad hareketlerinin bir bölümü, Osmanlı başkentindeki ulema kesimiyle ilgilidir. Ulema içindeki bu hareketlerin bir kısmı, İslami esasların materyalist açıdan yorumlanması

⁴⁶ Chokr, **a.g.e.**, s. 239.

⁴⁷ **a.g.e.**, s. 259.

⁴⁸ Ocak, **a.g.e.**, s. 42.

veya gerçek bir ateizm şeklinde görüldüğü gibi bir kısmı da İslam'ı başka dinlerle sentezlemek şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Genel olarak Osmanlı sūfiliği içinde ortaya çıkan zendeka ve ilhad hareketlerinin en göze çarpıcı olanı Bayramîlik ve Halvetilik'tir. Bunlardan birincisi olan Bayramîlik, 16. yüzyılda Melâmîlik şekline dönüşerek Osmanlı tarihinde düzene ve resmi ideolojiye karşı çıkan belki en önemli ve ne geniş tabanlı sosyal hareketlerinden birinin kaynağı olarak kabul edilebilir. İkinci tarikat olan Halvetîlik ise 14.yüzyılın sonlarıyla 15. yüzyıl başlarında kurulmuş olup yine bu dönemde Osmanlı topraklarına girmiştir. Ahî Yusuf Halveti (ö. 1408) ile önce Anadolu'da yayılmaya başlamış, Mevlevîlik ve Bektaşîlik gibi merkeziyetçi bir yapıya sahip olmadığı için, kısa zamanda birçok kola ayrılıp imparatorluğun her yanına ulaşmıştır.⁵⁰

Osmanlı tarihinin ilk ünlü zındık ve mülhidi Şeyh Bedreddin'dir. Şeyh Bedreddin Edirne, Konya, Kahire, Mekke, Tebriz gibi dönemin önemli bilim ve kültür merkezlerinde uzun bir tahsil hayatı sürmüştür, döneminin geçerli eğitimini en üst seviyesine kadar almış, fıkıh, tasavvuf ve felsefe formasyonu edinmiş çok cepheli bir insandır. Bu tahsil süreci Şeyh Bedreddin'i hep aynı noktada bırakmak yerine, sürekli yeni şeyler öğrenen, bütün hayatı boyunca okuduklarını, öğrendiklerini sorgulayan, rasyonel bir kafa yapısına da sahip kılmıştır. Neticede ortaya, edindiği fıkıh ve tasavvuf ilmine galip gelen, daha çok akılcı bir kafa yapısının hâkim olduğu, felsefe tarafı ağır basan bir Şeyh Bedreddin çıkmıştır.⁵¹ Şeyh Bedreddin, birtakım propaganda ve hazırlık faaliyetinden sonra, başta Kalenderîler olmak üzere çeşitli kesimlerden kendine katılanlarla birlikte harekete geçmiş ve 1416'da kaynaklarda Ağaçdenizi diye geçmekte olup bugün Bulgaristan'da Deliorman adıyla bilinen bölgede fiilen Osmanlı Devleti'ne isyan etmiştir.⁵² Bu isyanın tipik bir mehdici (mesiyanik) hareket mahiyetini taşıdığı söylenebilir. Gerçi isyanın bu niteliği hususunda kaynaklarda tam ve kesin bir kayda rastlanmıyorsa da bu türden, farklı din ve etnik yapıya sahip insanları bir araya getirebilen, (ileri sürüldüğüne göre de) eşitlikçi, paylaşımcı, "hakça" bir düzen, başka bir deyişle bir "dünya cenneti" vaat eden bir ideoloji kullanan halk hareketleri -eğer

⁴⁹ Ocak, a.g.e, ss. 96-97.

⁵⁰ a.g.e, ss. 195-196.

⁵¹ a.g.e, s. 230.

⁵² a.g.e, s. 257.

Şeyh Bedreddin de böyle bir ideoloji kullandıysa- genellikle mesiyaniğe karakterlidir. Orta ve yeni çağlarda Doğu'da ve Batı'da hemen her zaman ve mekânda gözlemlendiği gibi, bu tür hareketlerin Türkiye tarihinde, gerek Şeyh Bedreddin'den önce, gerekse sonraki dönemlerde de örnekleri fazlasıyla görülmektedir. Sâsâni döneminden başlayarak Emevi ve Abbasi devirlerine gelinceye kadar İran'da ortaya çıkan isyanların önemli bir kısmı, 13.yüzyılda Anadolu'daki Babaî isyanı, 16. Yüzyıldaki Şahkulu ve Şah Kalender isyanı da bu tür hareketlerdir. Temel karakteristikleri, eşitlikçi ve paylaşımcı bir ideoloji kullanmak olan bu hareketlerin liderleri, daima bir Mesih veya mehdi hüviyetiyle ortaya çıkmışlardır.⁵³ Ahmet Yaşar Ocak'ın bu konudaki düşüncesi, Şeyh Bedreddin'in muhtemelen daha Kahire'deyken kafasında bir toplumsal düzen projesi kurup bunun da ancak toplumsal bir ayaklanma hareketiyle gerçekleşebileceğine kendini inandırdığıdır. Şeyh Bedreddin'in dört yönü.⁵⁴

1) Hanefilik'e bağlı olmakla beraber daha akılcı ve rahat düşünüp içtihat yapabilen "âlim Bedreddin"

2) İslam'ın bazı temel inanç esaslarını, ahiret ve ona bağlı kavramları tam anlamıyla akılcı, hatta bir ölçüde maddeci bir görüşle yorumlayan "materyalist filozof Bedreddin"

3) Sık sık cezbeye giren, gayba ait bir takım durumlara vakıf olduğuna, hiçbir aracı olmadan Allah'ın hitabını işittiğine, ölü hayvanları diriltebilme gücüne sahip olduğuna, kısaca kendi keşif ve kerametlerine samimi olarak inanan koyu "sûfi Bedreddin"

4) Ve nihayet, bu sayılan üç Bedreddin'in hiçbiriyle uyuşmayan, zamanın Mehdî'si sıfatıyla, düzenin bozukluğunu ve toplumsal rahatsızlıkları düzeltmekle görevli bulunduğu inanarak siyasal iktidara talip "ihtilalci Bedreddin"

Şeyh Bedreddin'den başlayarak 15.-17. Yüzyıllarda yaşamış bazı Osmanlı uleması arasındaki zendeka ve ilhad temayüllerini, tek tür bir olay olarak irdelemek yanlış olur. Çünkü bunlar kaynaklara genel olarak zendeka ve ilhad terimiyle geçmiş olsalar da gerçekte birbirinden farklı özellikler gösterirler. Bu temayüller içinde gerçek manada

⁵³ Ocak, a.g.e, s. 260.

⁵⁴ a.g.e, s. 304.

ve tipik olarak ateizme yönelik olanlar bulunduğu gibi temelinde böyle bir anlam taşınamakla beraber İslam'ın bazı esaslarını reddeden bir eylem halindeki karşı çıkışlar veya kişisel düşünce olarak kalmış tavırlar da vardır. Canları pahasına devletin resmi ideolojisine karşı çıkan bu az sayıdaki insanların yaptıklarını, nicelik olarak değerlendirerek azlıklarına bakıp önemsememek ya da hafife almak yanıltıcı olabilir.

Ayrıca Osmanlı'nın ideolojik olarak en mutaassıp zamanını yaşadığı bir dönemde herkesin gerçek fikirlerini açıkça dile getirmesi kolay kolay beklenemeyeceğine göre, bu tür fikir yapısında olanların sayısının daha fazla olması da muhtemeldir.

ABD başkanlarının ilk üçü deizmi benimsemişti. Amerika'daki deist düşünürlerin başında Benjamin Franklin (1706-1790), Thomas Jefferson (1743-1826), George Washington (1732-1799) ve belki de en başında Thomas Paine (1737-1809) gelmektedir.⁵⁵

1.4. MODERN DÖNEMDE DEİZM

Gerçekte, deizm günümüzde tamamen ölmüş, yok olmuş değildir. Onun boyut değiştirip Hümanizm, Sekülerizm ve modern teolojilerin derinliklerinde, hür düşünce ve diğer fikirlere tolerans gösterme yaklaşımı şeklinde varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Fakat onun, geçmişteki saf ve cüretli sekliyle varlığını sürdürdüğü de söylenemez. Deizmin, David Hume' un şüpheciliği sayesinde modern zamanlara "din felsefesi" disiplinini kazandırmış olmasına karşılık günümüzde din hakkındaki felsefi tartışmalar daha ziyade teizm-ateizm kutuplaşması şeklinde cereyan etmektedir. Ancak bu tartışmaların belli bir dini teolojiyi esas almadan akla ve hür düşünceye dayalı, dolayısıyla dini-hiyerarşik imtiyazlara sahip otoritelerden bağımsız tarzda yürütülüyor olması deizmin mirasıdır diyebiliriz.⁵⁶

Kısaca deizm, Tanrı'nın dünyayla ve insanla güçlü bir ilişki içinde olduğunu hatta gerekirse mucizeyle tabiat kanunlarına müdahale edebileceğini kabul eden teizmden, Tanrıyı doğaya karıştırıp eriten panteizmden, Tanrı'nın varlığının

⁵⁵Ayvaz, **a.g.e.**, s. 58.

⁵⁶Erdem, **a.g.e.**, s.110.

bilinemeyeceğini düşünen agnostisizmden ve Tanrı'nın varoluşunu inkar eden ateizmden ayrılır. Feodal dinsel anlayışların baskın olduğu yerlerde, Deizm, çoğu zaman ateizmin el altından bir biçimi, maddecilerin dini saf dışı bırakmalarına uygun düşen bir yolu olmuştur.⁵⁷

Deizm hareketi Hıristiyan Batı toplumunun bilim-din ilişkisi problemine 17. ve 18. yy. şartlarında bulduğu kendilerine has pratik bir çözümdür. Benzeri birtakım fikirleri İslam dünyasında seslendirenler olmuşsa da bunu Batıda olduğu gibi birtakım pratik ihtiyaçlardan dolayı değil, farklı felsefi kaygılarla yapmışlardır. Hatta bu Batıda da sürekli olmamış o dönem için gündem edilmiş ve seküler bir dünyanın başlangıcı olmuş, daha sonra ise ciddi eleştirilerle fonksiyonunu kaybetmiştir. Çünkü ne dindarı ne de din karşıtı tatmin etmiştir. Deizmin çıkışı da zaten din ve bilim; akıl ve vahiy problemini günün imkânları ölçüsünde açmak ve bilimin baskısıyla bilime bağımsız alan yaratmak, filizleneceği ve güçlü örneklerini, meyvelerini verdiği bilimsel faaliyeti artık dini ve felsefi açıdan da meşrulaştırmak çabasıdır. Nitekim bilim bağımsızlaşınca ve özgürlükler gelişince ve herkes kendini rahat ifade etme özgürlüğünü elde edince deizme de eskisi kadar gerek kalmayacak ve zamanla sönüp kaybolmaya yüz tutacak onun yerine kendini daha hür ifade eden agnostikler veya ateistler türeyecekti. Nitekim bazı araştırmacılara göre deizm, ateizm veya hiç değilse agnostisizme giden duraklardan biriydi.⁵⁸ Bu akım, 17. yüzyılın ilk yarısında İngiliz düşünür Edward Herbert ile başladı ve en yaygın olduğu ülke İngiltere idi. Cherbury'li Lord Herbert (1583- 1648) “İngiliz deizminin babası” olarak kabul edilmekteydi. Onun takipçisi Charles Blount (1654-1693), bir deist olduğunu açıkça beyan eden ilk düşünürdür. Ayrıca “Hıristiyan Deistler” olarak anılan William Wollaston (1660-1724), Thomas Woolston (1670-1731), Thomas Chubb (1679-1746), Thomas Morgan (ö.1743), Henry St. John (1678-1751) ve Peter Annet (1693-1769) gibi düşünürler Hristiyanlığın akla aykırı olduğu düşünülen unsurlardan arındırılması istikametinde bir dini eleştiri hareketi olarak alınabilecek diğer bir grup düşünürdür.⁵⁹

⁵⁷Ivan Frolov, **Felsefe Sözlüğü**, Aziz Çalışlar (çev.), Cem Yay., 2.bs., İstanbul, 1997, s. 100.

⁵⁸**AnaBritanica**, Ana Yay., İstanbul, 1992, c. 12, s.300.

⁵⁹Hüsametin Erdem, “Deizm”, **DİA**, İstanbul, 1994, c. 9, s. 110.

Deizm Fransa’da ateizme zemin hazırladı. Nitekim İngiliz deizminden etkilense de hem din hem de politik açıdan uç noktayı temsil etmekte olup, özellikle Baron d’Holbach ve ansiklopedistler çevresinde deizm Fransa’da materyalizme, düşünce özgürlüğüne, rejime ve kiliseye karşı olan genel hareketin bir kısmını teşkil ediyordu.⁶⁰

Rousseau ve Voltaire, bunlar deizm anlayışı içerisinde yer alan Fransız filozoflardır. Özellikle Voltaire, “Tanrı düşüncesinden başka her şey saçmadır, İsa adlı bir Yahudiye ne lüzum var?” “Tanrı olmasaydı biz o’nu icat etmek zorunda kalacaktık, ama bütün tabiat O’nun var olduğunu bize haykırmaktadır.” demiştir. Rousseau’ya göre de din, yüksek bir varlığın bizlere verdiği yüksek bir duygudan ibarettir, yeter ki, tapınma biçimleri, kuralları din adamları gibi gereksiz araçlar onu bozmasın! Rousseau’ya göre her vatandaşa görevini sevdirecek akla uygun bir evrensel (uygarlık) dini kâfidir.

Almanya’da ise David Hume’ un şüpheli görüşlerinden hayli etkilenen Kant, Tanrı’nın varlığının teorik akılla ispatlanamayacağını savunurken aslında deizmin temellerini Hume’ dan sonra bir defa daha sarsmıştır; ancak ödev, özgürlük, ölümsüzlük, Tanrı ve ahlak gibi manevi konulara pratik akıl kavramıyla yaklaşan Kant, yine yalnızca aklın sınırları içindeki tabii bir din anlayışına ulaşmıştır. Onu hem bir Hıristiyan hem de bir deist kılan şey, bir yandan dini inançların teorik akılla temellendirilemeyeceğini iddia ederken akıl ve inancın sahalarını ayırması, öte yandan yer yer özgür irade ve vicdan kavramıyla özdeşleşen pratik aklı, dini ve ahlaki tecrübeye temel yapmış olmasıdır.⁶¹

⁶⁰Bury, a.g.e., s.152.

⁶¹Erdem, “**Deizm**”, s. 110.

1.5. DEİZMİN DİNİ YAŞAYIŞA ETKİLERİ

Sekülerist bir dünya görüşünün oluşmasındaki etkenlerin başında deizm düşüncesi gelir. Çünkü deizmin iddiaları bu dünya görüşünü desteklemektedir. Sekülerizm, genelde “kilise ve devletin ayrılması” olarak tanımlanır. Kısaca sekülerlik “dünyevileşmek” demektir. Ernst Gellner, Batıda iki farklı sekülerlik çağı yaşandığından söz eder. Birinci sekülerlik çağı, modernlikle birlikte belirginleşmiş ve “dinin hayattan uzaklaştırılması” şeklinde; ikinci sekülerleşme çağı ise modernlik-sonrası süreçte belirginleşmeye başlamıştır ve “dünyeviliğin, dünyevi (beşeri) olan her şeyin dinselleştirilmesi” yani dinin yerine ikame edilmesi olarak tezahür etmiştir.

Sekülerlik, öncelikle dini yani Tanrı'yı hayatın merkezinden uzaklaştırmış; dünyevî olanı, insanı hayatın ve her şeyin merkezine yerleştirmiştir. İnsanı hayatın merkezine yerleştirmekle de insanın Tanrı'yla kâinatla ve tabiatla olan ilişkilerini sakatlamış; insana, Tanrı, kâinat ve tabiata, dolayısıyla dünyaya ve diğer toplumlara ve kültürlere hâkim olabileceği, onlar üzerinde hâkimiyet ve tahakküm kurabileceği bir konum biçmiştir. Ayrıca sekülerleşme süreci, vahyi öte dünya inancını hayattan büyük ölçüde uzaklaştırmış; bunların yerine insanın rasyonalitesini yerleştirmiş ve mutlaklaştırmıştır. Artık insanın aklıyla her şeyi anlayabileceği, anlamlandırabileceği, dolayısıyla yönlendirebileceği inancı temel inanç ilkelerinden biri olmuş; sonuçta bilim ve teknoloji, hayatımızı anlamlandırma sürecinin başlıca aktörleri konumuna yerleşmiştir.

İnsanın yaratıcılığını da, yıkıcılığını da kısıkırtan en önemli özellik ise sekülerliğin bölücü olmasıdır. Sekülerlik, din ile dünyayı, bu dünya ile diğer dünyayı, ruh ile bedeni birbirinden ayırmış ve dini, insan aklını ve dünyayı mutlaklaştırmıştır.

Bütün bu dinamikler, ben-merkezciliği, hazcılığı, materyalizmi, izafiliği insanın varoluş serüvenini anlamlandıran temel değerler katına yükseltmiştir. Ve sonuçta insanın huysuzlaşmasının, vicdansızlaşmasının, ihtiras duymasının, gücün ve

güç üreten araçların peşinde koşuşturmasının önu sonuna kadar açılmıştır. Bütün bunlardan sonra sekülerleşmenin sonuçlarını maddeler halinde ele alacak olursak:⁶²

- a) Tanrı merkezli hakikat anlayışı yerini insan merkezli bir anlayışa bıraktı.
- b) Akıl, metafizik cevap aramamaya başladı. Sadece seküler dünyayı hedefleyen akıl, zekâ ile sınırlandırıldı.
- c) Tanrı, insan ve evren arasındaki bağ koparılarak insan yalnızlığa mahkûm edildi.
- d) Din, itibar ve otoritesini yitirdiği için buna paralel olarak dinî hayat da anlamını yitirdi. İman, içi boş, geleceğe dair hiçbir ümit içermeyen bir anlamsızlığa mahkûm edildi.
- e) İlahi dinler hayattan koparıldıktan sonra Tanrısız, kitapsız dinler çoğaldı. Beşeri ideolojiler, siyasi fikirler, sanat ekolleri dinleştirildi.
- f) Yaşamın amacı haz ve paraya indirgendi.
- g) Dünya iktisadında sınırsız büyüme, sınırsız üretim ve tüketimi de beraberinde getirdi. Sınırsız kazanç düşüncesi insanı iyice sekülerleştirdi.

Tüm bunların insanı manevi bir boşluğa ve buhrana ittiğini söyleyebiliriz.

1.6. DEİZMİN İSLAM DÜNYASINDAKİ MODERN ANLAYIŞ ÜZERİNE ETKİLERİ

İslam dünyasında ortaya çıkan modernizm anlayışı, tıpkı Avrupa’ da olduğu gibi akıl, deney ve bilimsellik üzerine bina edilmiştir. Modernizm anlayışında sürekli bir gelişim ve değişim isteği vardır. İlerlemeyi sağlayan durumlar iyi, engelleyen durumlar kötü sayılır. İslâm Dünyası’nda ortaya çıkan dinî-felsefî-keîâmî akımları; Hindistan-Pakistan; Mısır ve Kuzey Afrika; İstanbul-Anadolu ve Türk dünyası merkezli akımlar olarak sınıflandırılabilir. Günümüzdeki yaklaşımlar da modern dönem olarak bu sınıflamaya ilave edilebilir.

⁶² Yusuf Kaplan, “Sekülerliği Dinselleştirmek ve Türkiye’yi Bitirmek”, Yeni Şafak Gazetesi, 11 Mayıs 2005.

İslâm âleminin içinde bulunduğu buhrandan çıkabilmesinin yolunun Batı'nın bilim ve düşünce sistemi ile ulaştığı medeniyet seviyesinden geçtiğini düşünen ve bunun Müslüman ülkelere de ithal edilmesi konusunda ısrarcı olanlarla birlikte, Batı'nın sahip olduğu bilim ve kültür seviyesinin yanında birçok çözümsüz probleme ve yozlaşmaya da sahip olduğunu benimseyenler, bundan dolayı Batı modelinden kaçınanlar da bulunmaktaydı. Diğer taraftan Müslümanların ancak İslâm geleneğine sıkı bir şekilde bağlanarak kendi içi dinamikleri sayesinde bu durumdan çıkabileceğine inananlar da bulunmaktaydı.⁶³ En olumlu gözükten bakış açısı ise Batı'daki gelişmelerin inanç ve kültüre zarar vermeyecek şekilde takip edilebileceği yahut İslami anlayışımızla sentezlenebileceği düşüncesi idi. Bu düşünceye göre geçmişimizi ve din anlayışımızı sorgulayarak dini özüne döndürmek için projeler üretmemiz gerekliydi.

Osmanlı'nın son dönemi içinde Cemaleddin Afgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1845-1905), Seyyid Ahmed Han (1817-1898); Türkiye' de Hoca Tahsin Efendi (1812-1880), İbrahim Şinâsî (1826-1871), Nâmık Kemâl (1840-1888) gibi liberal çizgideki düşünürlerle, dinde yenilik arayışı taraftarlarının tamamının geleneksel çizgideki din ulemâsı tarafından zındık olarak görüldüğü kanaatinde olanlar bulunmaktadır.⁶⁴

İslâm dünyasının Batı'ya nispetle pek çok alanda geri kalmasından dolayı Avrupa'da İslâm'a yönelik eleştirel bir anlayış oluşmuş ve bazı Müslüman düşünürler de bu anlayışın etkisi altında kalmışlardır. Bu durum da Batı'ya karşı İslâm'ı müdafaa etmeye çalışan düşünürlerin yanında Müslümanların Batı karşısındaki geri kalmışlığını kabul etmiş ve Müslümanları bu durumdan kurtarmaya, onları yeni düşünceler ışığında eğitmek suretiyle ilerletmeye çalışan ve Avrupa'daki Protestan hareketine benzer bir reform hareketinin gerekliliğine inanan bazı reformcu düşünürleri de ortaya çıkarmıştır. Örneğin Afgânî' ye göre Batı'nın uyanışının ana sebebi Luther' den bu yana ortaya çıkan dinde reform hareketidir ve Afgânî "Müslümanların uyanışı, Müslümanlar arasında dinin yenileştirilmesi için bir hareket olmalıdır" der. Benzer bir yaklaşımın Muhammed Abduh ve Seyyid Ahmed Han'da

⁶³M.Emre Dorman, **Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 200.

⁶⁴Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 1.bs., Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2002, s. 355.

da görüldüğü söylenir. ⁶⁵ Fazlurrahman'ın en temel öğretisi ise Müslümanların Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in davranışlarını soktukları donukluktan ve durgunluktan çıkartıp tekrardan özüne döndürmeleri gerektiği inancıdır. Fazlurrahman'a göre eğer ki İslâm gerçekten doğru bir biçimde anlaşılır ve uygulanırsa Müslümanlar içinde buldukları taklit ve buhran halinden kurtulabilir ve modern problemlere modern çözümler üretebilirlerdi. Kıyamete kadar geçerli olan bir kitabı sadece indiği dönem ve sonrası iki yüzyıl ile sınırlamak ve âdetâ çözüm üreten değil, sorun oluşturan bir peygamber anlayışına sahip olmak Müslümanları geri bırakarak Batı'nın bilim ve felsefi sistemine muhtaç bir hale getirmiştir. Müslümanların bu hallerinden çıkmaları ve genel kabullerini sorgulamaları için gerekli olan yaklaşımı Fazlurrahman net bir şekilde şu sözler ile ifade etmektedir: "Müslümanlar yüzlerce yıldan beri uyuya gelmektedirler. Eğer onları uyandırmak istiyorsan, bu ancak bir seri şok tedavisi ile mümkündür. Tatlı ve yumuşak bir sesle değil" ⁶⁶

Modernist düşünürlerin, âlemdeki oluşumların sebep-sonuç ilişkisine dayalı olduklarına ve kadercilik anlayışının kabul edilemez olduğuna inandıkları görülür. Örneğin Abduh'a göre İslâm dini tam anlamıyla bir sebep-sonuç sistemine dayalı bir din olduğu gibi bir Müslümanın doğal olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini reddetmesi mümkün değildir. Hindistanlı yazar Emîr Ali (1849-1928), Allah'ın evreni yaratmış olduğu değişmez kanunlar yoluyla idare ettiğini, bu sebeple Allah'ın iradesinin gelişi güzel olamayacağını, Kur'an'ın Allah'ın iradesinden kastının esasen tabiat kanunları olduğunu söylüyordu. ⁶⁷ Çağdaş yazarlardan Gulâm Ahmed Perviz de Kur'an'daki Allah kavramının, evreni yaratmış olduğu kanunlara göre yöneten ve gelişi güzellikten uzak bir Allah kavramı olduğunu söylüyor ve "Allah, kendi koyduğu kanunlar ve dünya için çizmiş olduğu yasalara bağlı bir yöneticidir" diyen Seyyid Ahmed Han ile benzer bir tutum sergiliyordu. Ahmed Han, hiçbir şeyin Allah'ın ortaya koymuş olduğu tabiat kanunlarına karşı gelecek şekilde tezâhür edemeyeceğini savunuyordu. ⁶⁸

⁶⁵Mazharuddin Sıddikî, **İslam Dünyasında Modernist Düşünce**, Murat Fırat (çev.), Dergah Yay., 1.bs., İstanbul, 1990, ss. 13-17.

⁶⁶Wan Mohd Nor Wan Daud, "Büyük Bir Âlim Hocam ve Arkadaşım Fazlur Rahman ile Kişisel Anılarım", Çev. Bekir Demirkol, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, c.4, S. 4, Ankara, 1990, s. 254.

⁶⁷Mazharuddin Sıddikî, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁶⁸Mazharuddin Sıddikî, **a.g.e.**, s. 23.

Hanefî, büyük oranda Batı düşüncesi içinde ortaya çıkan doğal din anlayışından etkilenmiştir. Doğal dinin Batı düşüncesi için oldukça büyük bir kazanım olduğunu ifade eder. Hanefî, doğal bir dinin hiçbir âyin ve merasimi içermeyeceğini, zirâ âyin veya merasimlerin, tabiatüstü davranışlar olduklarını söylüyordu. Ritüeller sembolik olarak anlamlı olabilseler de zahirî ve az faydalıdır. Ahlâkî bir davranış, ritüelin yerini alır. İyi bir davranış dindarlığın açık bir tezâhürüdür ve toplumsal dayanışmayı artırır. İlkel toplumlara dinî âyinler bir tedavi süreci ve sihir dolayısıyla önemli olabilseler de olgunlaşma gerçekleşir gerçekleşmez ahlâkî davranış formalitelerin yerini almalıdır. Ahlâkî davranış kutsal bir ibadettir. Gün boyunca daimi ve değişmez bir ibadet için sinagoglar, kiliseler, camiler, mabetler ve diğer ibadet evlerine ihtiyaç yoktur. Bütün yeryüzü bir mâbet ve ahlâkî her davranış ise bir ibadettir.⁶⁹ Örneğin doğal bir dinin hiçbir âyin ve merasim içermeyeceği anlayışı Kur'an ile örtüşen bir yaklaşım değildir. İbadetleri bedeninin sağlığını ve temizliğini koruma, sosyal dayanışmayı destekleyen pratikler olarak tarif etmek Kur'an'ın ibadetlere yüklediği mânâyı anlamamak demektir. Şüphesiz iyi davranışlar sergilemek ve ahlâklı olmak, ayetlerde çokça övülen davranışlardır ve bir müminin üstün ahlâklı olması beklenir. Ancak dini ve ibadetleri nezâket ve iyi niyetten ibaret görmek dinin doğru ve yeterince anlaşılmadığını göstermektedir. Birçok Kur'an ayetinde namaz kılınması ve yapılan ibadetlerde samimi ve titiz olunması söylenmektedir. Namaz kılmanın insanları kötülüklerden alıkoyması ancak ibadetlerin gereğince yerine getirilmesi ile gerçekleşebilecek bir durumdur. İbadetlerin ilkel insanlara yönelik olduğu düşüncesi ise tutarsız ve dayanaksız bir yaklaşımdır. Bu sapkın anlayış, Kur'an'ın ilkel insanlara indiğini, günümüz modern dünyasında ise birçok hükmünün pek bir geçerliliği olmadığı sonucunu doğurur ki İslâmî bir bakış açısıyla böyle bir anlayışın kabul edilmesi mümkün değildir. Âhiret hayatının hakiki bir kavram olarak gerekli görülmeyip bir motivasyon kavramından ibaret algılanması da diğer bir tutarsız yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu ahiret inancı kişiyi pasif ve fonksiyonsuz hale getirmemekte, aksine dünya hayatının geçiciliği ve kısıtlılığına dikkat çekip insanı bu kısa zaman dilimi içerisinde sonsuz hayat için aktif ve fonksiyonel hale getirerek yılmadan hayırlı ve güzel işlere sevk etmek istemektedir.

⁶⁹Hasan Hanefî, **Gelenek ve Yenilenme**, Mehmet Emin Maşalı (çev.), 1. bs., Otto Yay., Ankara, 2011, s. 146.

Asıl ahiret kavramını gerçeklikten uzak bir motivasyon kavramdan ibaret görmek insanı bu dünya hayatında pasif, çaresiz, ümitsiz ve beklentisiz bir hale sokar.⁷⁰

Genel olarak bu düşüncelere karşıt olarak ise Yaşar Nuri Öztürk'ün Kur'an-ı Kerim'in deizme kapı araladığı iddiasından söz edebiliriz. Ona göre Kur'an, Tanrı dışında (buna peygamber de dâhil) insanüstü varlık kabul etmemesi sebebiyle deizme kapı aralar. Tanrı dışında insanüstü tanındığında, sadece peygamberler değil, evliya, ermiş gibi kişiler de insanüstü varlıklara dönüştürülerek yedek ilah haline gelecektir. Ona göre deizmin kutsalı akıl, bilim ve ahlakıdır, deizm bir tür laikliğin felsefesidir.⁷¹

İlk olarak hicrî II. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp III. ve IV. yüzyıllarda etkisini sürdürdüğü kabul edilen ilhâd hareketlerinin İbnü'l-Mukaffa, Abdülkerîm b. Ebü'l-Avcâ, Beşşâr b. Bürd, Ebû İsâ el-Verrâk, İbnü'r-Râvendî, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî gibi düşünürlerin nübüvveti felsefî açıdan eleştirenlerin başında geldiği bilinmektedir.⁷²

İslâm coğrafyası içinde İslâmî inançlara aykırı olan bir takım düşüncelere sahip çeşitli yaklaşımların bulunduğu bilinmektedir. Bu yaklaşımların mezhepler tarihçileri tarafından bazı başlıklar altında toplandığını görmekteyiz. Bu yaklaşımların şu şekilde sıralanmaları mümkündür:⁷³

1. Bilginin imkânını inkâr eden ve şüpheciler olarak bilinen sofistler (Sufistâiyye)

2. Âlemin ezeli olduğunu savunup onun bir yaratıcısı ve düzenleyicisi olduğunu inkâr edenler. Bu grubu temsil edenler günümüzde materyalist-ateist görüşe yakın olan dehrilerdir (Dehriyyûn)

3. Âlemin ezeli olduğuna inanmakla birlikte onun bir yaratıcısı ve düzenleyici olduğunu iddia eden Aristocu-Yeni Platoncu İslâm filozofları (Meşşaiyyûn)

⁷⁰Dorman, a.g.e., s.217.

⁷¹Öztürk, a.g.e., ss. 9-15.

⁷²Yusuf Şevki Yavuz, "Delâilü'n-Nübüvve", *DİA*, c.9, ss. 115-117.

⁷³Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 138-139.

4. Âlemin yaratılmış olduğu ve bir sonunun bulunduğunu kabul edip, birden çok idarecisi ve düzenleyicisi olduğu inancındaki Manišeist ve Mezdekci akımlarla Senevî düşüncelerden oluşan fırkalar.

5. Âlemin ezeli olmadığını, bir yaratıcısının bulunduğunu kabul edip peygamberlik ve vahyi inkâr edenlerin temsil ettiği grup.

Diğer bir tasnifte ise risâleti reddedenlerin şu şekilde sıralandığı görülür: ⁷⁴

1. Yaratıcıyı inkâr edenler.

2. Onun varlığını benimsemekle birlikte emir ve yasaklarının olabileceğini kabul etmeyenler.

3. Aklın tek başına yeterli olup risâlete ihtiyaç olmayacağını zannedenler.

4. Peygamberlik iddiasında bulunan kişinin göstereceği mucizeleri, sihirbaz ve kâhinlerin eylemleriyle denk tutanlar.

Görüldüğü gibi İslam düşüncesi içerisinde bazı kişi ve gruplara nispet edilen söz konusu iddiaların deizm ile olan benzerlikleri sebebiyle İslâm düşüncesi içindeki deistik fikirler olduğu söylenebilir. Ancak daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi Batı düşüncesi içindeki deizmi hazırlayan ve ortaya çıkmasına neden olan pek çok etkenin İslâm düşüncesi içinde tam anlamıyla bir karşılığının olduğunu söyleyemeyiz. Zirâ deistlerin Yahudi ve de özellikle Hıristiyan dinî geleneğine yönelmiş oldukları birçok eleştirinin kendi içinde tutarlı ve haklı sebepleri olduğu söylenebilse de aynı şeyin İslâm dini ve vahyi için iddia edilmesi mümkün değildir

İslâm'ın oldukça sağlam bir tevhîd, nübüvvet ve vahiy anlayışına sahip oluşu ve Hıristiyanlığın tarih boyunca karşı karşıya kaldığı pek çok problemin İslâm dini açısından sorun teşkil etmeyişi gibi çeşitli sebeplerden dolayı İslâm dini içinde Batı düşüncesinde anlaşıldığı tarzda bir deistik tavrın bulunduğunu söyleyemeyiz. Ancak zamanla gerek mezhepsel bölünmeler gerekse diğer dinlerdeki çeşitli tartışmalarla eski Yunan kültürünün ürünü olan bir takım inanç ve kabullerin İslâm'a yansımaları sebebiyle, dinî

⁷⁴EbûMansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, Bekir Topaloğlu (çev.), İSAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 221

konularda “deistik fikir” denilebilecek bir takım aykırı yaklaşımların seslendirilmiş olduğu görülmektedir.

1.7. TÜRKİYE’DE SON YILLARDA ÇIKAN GENÇLİĞİN DEİZME KAYDIĞI YÖNÜNDE TARTIŞMALAR VE GÜNDEME DÜŞEN BAZI NOTLAR

12 – 13 Mayıs 2017’de Van’da düzenlenen Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumunda “Modern Çağ Deizmini Doğuran Nedenler ve Sonuçları” başlıklı tebliğinde İbrahim Coşkun, modern çağda deist fikirlerin yükselişe geçişinin sebeplerini ise teslis inancı ve insan biçimci din anlayışları, asli günah meselesi, kilise ve din adamlarının uygulamaları şeklinde sıralamıştır. Coşkun, Avrupalıların deist olmasını haklı bulduğunu ancak deist olduktan sonra Hıristiyanlıkta bulamadıkları gerçeği ifade eden bir dinin varlığını aramadıkları için hatalı olduklarını belirtmiştir. Bu bağlamda deistlerin Hıristiyanlıktan dolayı dine küserek akıl yoluyla tespit ettikleri eksiklerin tamamının İslam’da bulunduğunu iddia etmiştir. Akıl – vahiy, din – dünya ilişkisi gibi pek çok konuda aklın doğru tespitlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte Coşkun, bu tespitlerin sınırlarının belirlenmesinde aklın yetkisi olmadığını altını çizmiş ve akli bu anlamda yeterli görmeyerek deizmin de yanlışlığı asıl noktanın bu husus olduğunu ifade etmiştir. Coşkun, Türkiye’de deizmin özellikle gençler arasında yaygınlaşmasının en önemli sebebinin ise refah seviyesinin artması ile birlikte duyarlılığın azalması ve ahiret inancının görmezden gelinmesi olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Aynı sempozyuma müzakereci olarak katılan İlhami Güler, deizmin ortaya çıkışında kilise baskısının önemli rol oynadığını görüşüne nazire olarak İslam dünyasında deizmin varlığının sebebinin şeriat olduğunu savunmuştur ve ona göre bu bağlamda İslam şeriatında güncellenmesi gereken hususlar; Kur’an’ daki ataerkil üslup ve kadın sorunu, hadd cezaları, kölelik cariyelik meselesi, peygamberin özel hayatı, kurandaki cihad vurgusu ve cennet cehennem tasvirleridir.⁷⁶

⁷⁵ Zeynep Şeker, a.g.e., s. 531.

⁷⁶ a.g.e., s. 537.

Bu sempozyuma konuşmacı olarak katılan Emre Dorman, Hıristiyanlıktaki deizmin Hıristiyanlığın bilinmemesinden, İslam'daki deizmin ise İslam'ın bilinmemesinden kaynaklandığını ifade etmiş ve dinin reddi anlamındaki deizmin İslam ile uyuşmadığının altını çizerek deist olduklarını iddia eden Müslümanların deizmin ne olduğunu tam olarak kavrayamadıklarını belirtmiştir. Deistlerin Hıristiyanlığın temel öğretilerine alternatif bir teoloji geliştirmekle güçlük çektiklerine de dikkat çeken Dorman, batıda deizmi doğuran teolojik nedenleri zikrederek İslam dininin evrensel ilklere sahip bir inanç olması ve düşünce ile inanç özgürlüğüne dayanması, akli kullanmaya teşvik etmesi, ruhban sınıfının bulunmayışı gibi özellikleri sebebiyle felsefi anlamda İslam' a karşı deist bir tehdidin varlığından söz edilemeyeceği tespitinde bulunmuştur. Bununla birlikte de pratik anlamda deizm şeklinde bir tehlikenin varlığını da yadsıyamayacağımızı, ülkemizde Allah' a ve peygambere inanan ancak bu inancını hayatına yansıtmayan "pasif deistler" denilebilecek bir zümrenin mevcut olduğunu belirtmiştir.⁷⁷

Son dönemlerde muhafazakâr gençliğin dinden uzaklaşıp uzaklaşmadığı, deizme ya da ateizme bir yöneliş olup olmadığını tartışılıyor. Geçtiğimiz yıllarda Konya'da yapılan bir çalıştay haberi gündeme gelmişti. Haberde, Konya Milli Eğitim Müdürlüğü'nün "Gençlik ve İnanç" konulu bir çalıştay düzenlediği, imam hatip öğrencilerinin dini bilgilerdeki tutarsızlıklar nedeniyle deizme kaydığı ve ders materyallerinin çocuklara uygun olmadığı sonucuna ulaşıldığı yazılmıştı. Dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz, söz konusu çalıştayın bilimsel olmadığını belirtmiş, bakanlık da çalıştayın kendi bünyelerinde değil İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğitimciler Derneği tarafından gerçekleştirildiğini belirtmişti. İKDAM' ın internet sitesinde yapılan açıklamada ise çalıştay sonrası hazırlanan bildiri de iddia edildiği gibi gerek İmam Hatip Liseleri'nde gerek diğer liselerde deizmin yayıldığı ifadesinin yer almadığı savunulmuştu. Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş da gençlerde deizm ve ateizmin yaygınlaştığı iddialarına ilişkin, "Bizim milletimizin hiçbir ferdi böyle sapık, batıl bir anlayışa asla prim vermez. Milletimize, gençlerimize kimse iftira atmasın," diye konuşmuştu.⁷⁸

⁷⁷Şeker, a.g.e, s. 538

⁷⁸<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43832877> (et: 13.12.2018)

Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün, İKDAM Eğitim Derneği ve Uluslararası Öncü Eğitimciler Derneği ile ortaklaşa düzenlediği “Gençlik ve İnanç” konulu çalıştayın sonuç bildirgesinde, öğrencilere yönelik ilginç tespitler yer aldı. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ve İHL Meslek Dersi öğretmenlerinden oluşan 50 öğretmenin katıldığı çalıştayın sonuç bildirgesinde özetle şunlar kaydedildi:⁷⁹

- İtikadî anlamda sorunları olan gençlerde özellikle “deizm” yani Allah’ın hayata müdahalesini reddetmek inancı ön plana çıkmakta, ateizm bu bağlamda daha geride kalmaktadır.

- Gençler arasında en çok sorulan İtikadî sorulardan biri, kötülük meselesi çerçevesinde “neden Allah’ın yeryüzünde kötülöklere müdahale etmediği ve sessiz kaldığı” sorusudur. Bununla birlikte kader, Allah’ın zatı ve tasavvuru, sabır, tevekkül gibi konuların pek çok kişi tarafından doğru anlaşılammaması, İtikadî sorunları artırmaktadır.

- Din ve bilimin çeliştiği düşüncesini besleyecek dîni anlatımlar öğrencilerde İtikadî sorunlara neden olmaktadır. Doğru bilgilerle donatılmamış bir Allah ve gayb alemi tasavvuru bulunmakta, hurafeler din addedilmektedir. Bu noktada öğrenciyeye sunulacak din yorumu önem arz etmektedir.

- Dini anlatan kişiler arasında yaşanan tartışmalar ve sunulan dini bilgilerdeki tutarsızlıklar gençlerde din düşüncesinin saygınlığına zarar vermektedir.

- Özellikle diziler eliyle, aldatma ve gayrı meşru beraberlik normalleştirilmekte, aile ve sadakat kavramları büyük darbe almakta; bunun sonucunda da gençlerde pek çok ahlakî değer zarar görmektedir. Bununla beraber pek çok film ve dizide konu edilen aile içi gayrimeşru ilişkiler de normalleştirilmektedir.

- Din eğitimcisinin İslam itikadını öğretirken bireyi özgürleştiren ve ona tercih hakkı veren yönünü vurgulaması gerekmektedir. Aksi takdirde gençler dinden uzaklaşabilmektedir.

⁷⁹<http://www.milliyet.com.tr/gencler-deizme-kayiyor-gundem-2639815/> (e.t: 13.12.2018)

- Din eğitiminde öğretmenin anlattığı değerleri temsil edebilmesi büyük önem arz etmektedir. Söylemlerle davranışların tutarsızlığı ve hayata yansımayan bir dînî anlatım genci dinden uzaklaştırmaktadır.

- İmam hatip liselerinde, inanç tabanlı bir eğitimden ziyade ibadet tabanlı bir din eğitimine ağırlık verilmektedir. Pek çok öğretmen itikat yönünden yeterli olduğu ön kabulüyle hedef kitesine hitap etmekte; fakat öğrencilerin zihninde hem yaşının gereği olan inanç sorgulamaları hem de çevre ve sosyal medya kaynaklı pek çok soru bulunabilmektedir. Öğrenci, öğretmeninden ve arkadaşlarından çekindiği için inanca dair kafasına takılan soruları soramamakta, öğretmen de pek çok zaman bu ihtiyacı fark edememektedir. Öğrenci, cesaretini toplayıp soru sorabildiğinde de genellikle uygun bir dil ile yeterli ve temellendirilmiş cevaplar alamamaktadır. Bazı eğitimciler, soruları geçiştirmekte, bazıları bastırmakta bazıları da tatmin edicilikten uzak cevaplar verebilmektedirler.

ODTÜ felsefe bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Yasin Şahin' e Habertürk' te yayınlanan bir röportajda “Gençlerin arasında deizmin yaygınlaşmasını neye bağlıyorsunuz? Diye sorulmakta ve şöyle cevap vermektedir: ⁸⁰

“Bunu Sami dinlerinin kısıtlayıcılığına, insan zihnini belli kalıplara sokmasına bağlıyorum. İnanç devri kapandı, insanlar artık bilgiyle hareket etmek istiyorlar. İnançın yerini bilgi ve sorgulama aldı. “Hayır ve şer hepsini Tanrı yaratmış” diyorlar. Birçok rasyonel insan “Peki, şerri niye yaratmış olsun, bu kötülüklerin gerisinde niye Tanrı olsun” diye soruşturuyor ve sonunda Semavi dinlerdeki Tanrı’ya karşı sempatisini yitiriyor. Hıristiyanlıkta da, İslam’da da böyle oldu. İnsanlar rasyonelliğin daha güçlü olması sebebiyle Sami dinlerindeki Tanrı’dan uzaklaşıyorlar.”

Kemal Öztürk, 10 Nisan 2018 tarihli yazısında gençler ve özellikle dindarlar arasında deizmin yayıldığını görmek için onlarla bir süre vakit geçirmenin yeterli olacağını, son 5 yılda bu akımın gittikçe yukarı doğru ivme kazandığını ayrıca da nihilizmin ve ateizmin de buna eşlik ettiğinin artık toplumu izleyen herkesin ortak kanaati olduğunu, bunun da ne kadar ciddi bir mesele olduğunu ve gelecekte toplumu

⁸⁰ <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1613073-prof-yasin-ceylan-gencler-arasinda-deizmin-yayginlasmasi-normal> (e.t: 13.12.2018)

çok derinden etkileyecek bir sorun haline geleceğini savunmaktadır. Ona göre tartışmanın can alıcı sorusu, “Deizm neden yükseliyor?” Bu soruya verilen cevaplardan iki tanesi, bu çok önemli tartışmayı tikiyor:⁸¹

Bunlardan birincisi: ‘Deizm tartışmasını, siyasi iktidarı sıkıştırmak, dindar nesil yaratacaklardı, deist nesil yarattılar’ demek için, bilinçli olarak bir kesim başlattı ve sürdürüyor. Özellikle İmam Hatip ve İlahiyatlar hedefte. Genelde Oda tv sitesi, Sözcü ve Cumhuriyet gazetelerindeki yazıları buna örnek gösteriyorlar. Bu tartışmadan murat, hükümeti yıpratmakmış, bu yüzden yapmamamız gerekiyormuş.

İkincisi: ‘Deizm, Batıda başlayan bir akımdır, onların propagandasıdır ve Müslümanları etkilemek için bilinçli olarak köpürtülen bir tartışmadır.’ Yani yine başımıza “dış güçlerin” açtığı bir beladan bahsediyorlar! Ben bu iki görüşün, çok önemli ve derin tartışmayı tıkadığı, önünü kestiği ve sığlaştırdığı kanaatindeyim. Konu, siyasi iktidarın, imam hatiplerin ve ilahiyatların çok üzerinde, çok derininde ve çok fevkinde bir öneme sahiptir.

Daha basit ifadeyle anlatmak gerekirse, dindarlar arasında yükselen deizmin sebeplerini dört şekilde sıralamak mümkün:

1. Kendini dindar olarak ifade eden insanların din anlayışı, yaşam biçimi, davranışlarıyla gösterdikleri derin çelişkiler.
2. Dini kurumlar gibi gözüken tarikat, cemaat, vakıf, örgüt, okul gibi yerlerde yaşanan tutarsızlıklar, cahillikler, ahlaksızlıklar ve düşmanlıklar.
3. Çok büyük bir hızla ilerleyen zamana rağmen, çağın sorunlarına, sıkıntılara ve açmazlarına yeterli cevap üretemeyen, yeni yollar açmayan, yeni fikirler bulamayan dogmatik din adamları, aydınlar ve düşün insanların yetersizliği.
4. Toplumu hızla dönüştüren dijital devrimin beraberinde getirdiği değersizlik, sağlık, içe kapanıklık, maddiyatçılık ve gerçek ötesi yeni bir yaşam formuna doğru

⁸¹<https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemalozturk/deizmin-yukselisinin-sebebi-nedir-2045196> (e.t: 15.12.2018)

insanları itirmesi. Buna cevap verecek bir fikir, ne batıda ne de doğuda henüz keşfedilmiş değildir.

Tüm bunlar, aradığı cevapları bulmayan insanların deist, ateist ve nihilist olmasına neden olabilmektedir. Deizm, ateizm ve nihilizm üzerine henüz sağlıklı bir saha araştırmasına ve bilimsel bir çalışma mevcut değil. Hatta bu konuda çelişkili veriler bile var. İPSOS'un her yıl yaptığı "Türkiye'yi Anlama Kılavuzu" araştırmasına göre (2018), dindarlık toplumun en güçlü yönlerinden biri ve son 4 yıldır aynı yerinde duruyor, değişmiyor (07.04.2018 Hürriyet).

Bu durumda iki ihtimal var:

1. İPSOS verilerine göre deizm, ateizm ve nihilizmin yükseldiği söylenemez.
2. Deizmin yükselişi ancak özel bir araştırma ile tespit edilebilir.

Cumhuriyet'ten Ozan Çepni'nin haberine göre 10 yıllık çalışmasının ardından Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Fatma Günaydın'ın ve Ensar Vakfı'nın kitaplaştırdığı sunumda yer alan "temel inanç sorularından" bazıları şöyle:⁸²

– Allah bizim cennete ve cehenneme gireceğimizi biliyor neden bizi imtihan ediyor?

– Öldükten sonra tekrar dirileceksek neden ölüyoruz?

– Allah dünyada yapacağımız her şeyi biliyorsa bizi neden yarattı?

– Bizler Müslüman ailede doğduğumuz için mi Allah'a inanıyoruz.

Gayrimüslim ailede doğanların suçu ne?

– Allah'ın varlığını bir ateiste nasıl ispatlayabiliriz? Onlar big bang deyip geçiyorlar?

– Allah bizi seviyorsa neden günah işlememize izin verip sonra bizi cehenneme yolluyor?

⁸²[https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/04/18/imam-hatiplilerden-deist-sorular/\(et:29.12.2018\)](https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/04/18/imam-hatiplilerden-deist-sorular/(et:29.12.2018))

– Sonsuzluk kavramı akıl almaz bir şey, Allah'ın sonsuz olmasını algılayamıyorum.

– Kuran'da kadın ve erkek niçin eşit değil?

– Allah neden bir kuluna eziyet verirken diğerine rahatlık veriyor. Neden bu konuda eşit davranmıyor?

– Kaderde ne zaman öleceğimiz belli ise neden sadaka ömrü uzatıyor? Kaderde cennete ve cehenneme gideceğimiz belliyse neden ibadet ediyoruz?

– Allah'ın ihtiyacı yokken bizi niçin test etmektedir?

– Cennette birini istiyorum o da başka birini ne olacak?

– Allah kötülöklere neden engel olmaz?

– Tarikatlar gerekli midir, neden?

– Biz putperestleri eleştiriyoruz ama biz de Kâbe'nin etrafında dönüyoruz.

– Ya Hristiyan veya ateistler haklıysa?

– Allah ile iletişimde neden Kur'an okumak, dua etmek değil de namaz ön plandadır?

– Adem' le Havva dünyaya nasıl geldiler? (Uzay gemisi ile olabilir mi?)

– Bu dünyaya gelmek benim tercihim değil. Allah bunun benim seçimim olduğunu ve hatırlamadığımı söylüyor.

– Allah bizi yaratmasaydı ne ile uğraşırdı?

– Dünyanın her yerinde ezan farklı saatlerde okunuyorsa kıyamet nasıl kopacak?

Aynı haberde imam hatip liselerindeki 11 ve 12'nci sınıf öğrencilerinin inanca dair sorularının nedenleri “dindarların yaşamlarının meydana getirdiği hayal kırıklığı, ebeveyn ile olan çatışmalı ilişkiler, amaç ve hikmeti anlatılmadan dini emirlerin dikte edilmesine karşı oluşan tepki ve din başlığı altında eleştiriye uğramak” şeklinde sıralanmaktadır. Yaşadığı dünyada kötülük ve adaletsizlik gören genç, yaratıcının

merhameti ve adaleti konusunda sarsılabilmektedir. Kùltür dersleri ile inanç konuları arasında bağlantı kurma zorluğu da öğrencileri dini şüpheye sevk edebilmektedir.

Bu sorular sahiden de özellikle son iki üç yıldır öğrenciler tarafından derste tarafıma en sık sorulan soruların başında gelmektedir. Öğrenciler kafalarını kurcalayan bu sorulara cevap arama yoluna gitmektedirler. Hemen hemen tüm sınıflarda benzer soruların sorulması, sosyal medya gündemine de düşen bu tarz deist sorulardan ya da bir şekilde kontak kurulan kendini deist olarak ifade eden gençlerden etkilenildiğini, en azından kafa karışıklığına sebebiyet verdiğini düşündürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. LİSE ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK DEİZM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bu araştırmada “Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği” kullanılmış, örneklem nitel araştırma yöntemlerinde kullanılan, olasılıksız örneklem seçme metoduyla seçilmiştir. Araştırma için biri Anadolu Lisesi diğeri imam hatip lisesi olmak üzere iki okul seçilmiştir, gönüllülük esasına dayanarak Dolapoğlu Anadolu Lisesinden 14, Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İhl’den 14 kişi olmak üzere toplam 28 öğrenci ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Dolapoğlu Anadolu Lisesi’nden kısaca “D lisesi”, Mahmut Sami Ramazanoğlu İmam Hatip Lisesi’nden kısaca “M lisesi” olarak bahsedilecektir. Burada iki farklı okul seçme sebebimiz, farklı iki okul kültüründe deizmi ölçebilmektir.

Dolapoğlu Anadolu Lisesi, çok yakın zamana kadar Konya’daki en yüksek puanlı 3 Anadolu lisesinden biriydi fakat öğrenci alımını diploma notuna ve ikamete göre yapmaya başladığından bu yana başarısı bir miktar gerilemiş, okul kültürü de ikamete alınmasından mütevellit bir miktar değişmiştir.

Mahmut Sami Ramazanoğlu Anadolu İmam Hatip Lisesi ise yine yakın zamanda nitelikli okul kategorisine girdiği için eskisine göre daha kaliteli bir okul haline gelmiştir, bu sebepten çok da dindar olmayan aileler tarafından da tercih edilir bir hale gelmiştir, dolayısıyla okul kültürü de değişmiştir.

2.1. DOLAPOĞLU ANADOLU LİSESİ KATILIMCILAR BAZINDA DEĞERLENDİRME

Katılımcıların hepsi 10.sınıf seviyesindedir. 6'sı "erkek", 8'i "kız" toplam 14 katılımcımız bulunmaktadır.

Tablo 1. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dindarlık Düzeylerinin Frekans Dağılımı

Kendinizi Dindarlık Açısından Nasıl Tanımlarsınız?	Sayı	Yüzde %
Çok dindar	0	-
Dindar	10	71,42
Kararsız	0	-
Az dindar	2	14,28
Dindar değil	2	14,28

Tabloya baktığımızda öğrencilerin çoğunlukla kendilerini "dindar" olarak nitelendirdiklerini görüyoruz. "Dindar değil" olarak nitelendiren katılımcı kendini aynı zamanda "deist" olarak görüyor. Fakat asıl absürt olan kendini "dindar" olarak niteleyenlerden birinin aynı zamanda "deist" olmasıdır. Burada da akla gelen katılımcının birtakım algı ve kavram karmaşası yaşadığı düşüncesidir.

Tablo 2. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerinin Frekans Dağılımı

Ebeveynlerinizi Dindarlık Açısından Nasıl Tanımlarsınız?	Sayı	Yüzde %
Çok dindar	4	28,57
Dindar	10	71,42
Kararsız	0	-
Az dindar	0	-
Dindar değil	0	-

Çocuklarının gözünden ebeveynlerin dini durumlarına baktığımız zaman, hemen hepsinin çocuklarından birer puan önde olduğunu görmekteyiz. Görüşmenin genel seyrine göre de dindarlık seviyesi ibadetlerle paralel tutulduğu takdirde katılımcılardan birinin görüşü dikkat çekmektedir. Ailesinin hiç namaz kılmadığını ve dini eğitim almadıklarını vurguladığı halde “dindar” olarak nitelendirebilmiştir, daha önceki tabloda kavram ve algı karmaşası yaşadığını düşündüğüm bu öğrenci, dindarlığı genel görüntü (annesinin başörtülü olması) ve düşünceyle (ailede “ayıp-günah” gibi kuralların oluşu) bağdaştırmaktadır. Bu durum tam olarak Anadolu’daki “geleneksel dindarlık” algısını gözler önüne sermektedir.

Ekonomik durum

3000 tl altı → fakir

3001 – 5000 tl → orta altı

5001 – 10000 tl → orta

10001 – 15000 tl → orta üstü

15000 tl üstü → zengin

Şeklinde planlanarak oluşturulmuştur.

Tablo 3. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ekonomik Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ailenizin Ekonomik Durumu Nedir?	Sayı	Yüzde %
Fakir	4	28,57
Orta Altı	8	57,14
Orta	1	7,14
Orta üstü	1	7,14
Zengin	0	-

Katılımcı grubunun ekonomik seviyesinin “orta altı” nda yoğunlaştığını görmekteyiz. Burada ebeveynlerin “dindar”lık seviyesi ile “orta altı” gelir seviyesinin

tabloda bir paralellik oluşturduğu göze çarpıyor. Kendini “deist” olarak tanımlayan iki öğrencinin birinin “fakir”, diğerinin ise “orta altı” seviyesindedir. Bu durum, Karl Marx’ ın “Din, halkların afyonudur.” Tezinin zıttı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4. Kendileriyle Görüşme Yapılanların İnandığı Dinin Gereklere Yerine Getirme Konusuna İlişkin Frekans Dağılımı

İnanıldığı Dinin Gereklere Yerine Getiririm.	Sayı	Yüzde %
Evet	8	57,14
Kararsızım	3	21,43
Hayır	3	21,43

8 kişiyle katılımcıların yarısından fazlası inandığı dinin gereklere yerine getirmektedir. Kararsız olanların ikisini bu düşünceye iten ibadetlerindeki eksikliklerdir diyebiliriz, diğeri ise “deist” olarak bu hususta kararsız olduğunu dile getirmektedir.

Tablo 5. Kendileriyle Görüşme Yapılanların İnançlı Olduğunda İbadete Gerek Olmayacağına Dair Görüşlerinin Frekans Dağılımı

İnançlı Olduğunda İbadetlere Gerek Olmadığını Düşünürüm.	Sayı	Yüzde %
Evet	0	-
Kararsızım	2	14,28
Hayır	12	85,71

Genel olarak inançlı olmanın ibadeti gerekli kıldığı düşünülüyor. Kararsız olanlardan birisi kendisini “dindar değil” olarak nitelendiren, diğeri ise “deist” olarak nitelendiren öğrencidir.

Tablo 6. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Yaşantılarında Dini Değerlere Dikkat Etme Frekansları

Yaşantımın Dini Değerlere Uygunluğuna Dikkat Ederim.	Sayı	Yüzde %
Evet	8	57,14
Kararsızım	3	21,43
Hayır	3	21,43

Katılımcıların çoğu yaşantısının dini değerlere uygun olduğuna dikkat ettiğini belirtiyor. Kendisini “deist” olarak nitelendiren katılımcı, kendini “az dindar” olarak nitelendiren katılımcı ve kendisini “dindar değil” olarak nitelendiren katılımcı ise yaşantısında dini değerlere dikkat etmediğini belirtirken, diğer deist öğrenci ise bu konuda kararsız olduğunu ifade ediyor.

Tablo 7. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dini İfadelere Duyduğu Hissiyatın Frekans Dağılımı

Ezan, Dua, Kuran Dinlediğimde Duyulanırım.	Sayı	Yüzde %
Evet	7	50
Kararsızım	3	21,43
Hayır	4	28,57

Ezan, dua, kuran-ı kerim gibi dini okumalar katılımcıların yarısını etkiliyorken, üçü bu konuda kararsız kalıyor, dördü ise etkilenmiyor. Etkilenmediğini söyleyenlerin birisi “deist”, ikisi “az dindar”, birisi ise “dindar değil”. Diğer “deist” öğrenci ise ezan, dua ve kuran-ı kerimden etkilendiğini belirtiyor.

Tablo 8. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dinin Gerekliği Hususundaki Görüşlerinin Frekans Dağılımı

Dinin Gereksiz Olduğunu Düşünürüm.	Sayı	Yüzde %
Evet	0	-
Kararsızım	2	14,28
Hayır	12	85,71

Katılımcıların neredeyse hepsi dinin gerekli olduğunu düşünmektedir. Kendisini “deist” olarak nitelendiren ve “dindar değil” olarak nitelendiren iki katılımcının ise dinin gerekliliği hususunda kararsız olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dindarlara Karşı Tutumlarının Frekans Dağılımı

Birinin Dindar Olduğunu Öğrenmem Ona Karşı Olumlu Anlamda Değiştirir.	Sayı	Yüzde %
Evet	2	14,28
Kararsızım	1	7,14
Hayır	11	78,57

Genel anlamda baktığımız zaman birisinin dindar olması ona karşı olan tutumu olumlu anlamda değiştirmiyor. Buradaki şahsi kanaatim toplumdaki kemikleşmiş bir algının kırıldığıdır. Katılımcılar bu hususta insanları ibadetlerine göre değil; hal, hareket, tutum ve insanlıklarına göre değerlendirdiklerini ifade ediyorlar.

➤ Dini alt yapıya ilişkin hususlar

Dini alt yapıya ilişkin sorulardan birisi “ evinizde dini kitap bulunur mu?” sorusuydu ve katılımcıların hepsinin cevabı “evet”ti. Buradan hareketle diyebiliriz ki katılımcıların hepsinin ailesi az çok dini bir alt yapıya sahip olan, dinden çok da uzakta olmayan insanlardır.

Konuya ilişkin bir diğer soru ilköğretim döneminde yaz kuran kursuna gidip gitmedikleriydi, bir katılımcı hariç hepsi gittiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ailelerinin Dini Altyapı Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ailemde Dini Eğitim Alan Birileri Vardır.	Sayı	Yüzde %
Evet	8	57,14
Hayır	6	42,86

Hepsi “dindar” yahut “çok dindar” olarak nitelendirilen ailelerin yarısının dini eğitim alıp yarısının almadığını görmekteyiz. Bu durumu ebeveynlerin çocukluk ve gençlik dönemindeki ülke şartlarıyla ve o dönemin mevcut yönetimin (yaygın) dini eğitim hususundaki kısıtlayıcılığıyla bağdaştırabiliriz.

Tablo 11. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ebeveynlerinin Namaz Kılma Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ebeveynlerin Namaz Kılma Durumu Nedir?	Sayı	Yüzde %
Günde 5 vakit	9	64,28
Günde 2-3 vakit	1	7,14
Cumadan cumaya	2	14,28
Bayramdan bayrama	1	7,14
Hiçbir zaman	1	7,14

Tabloyu incelediğimizde ebeveynlerden on tanesinin namazı günlük bir ritüel olarak uyguladıklarını görmekteyiz. Namaz, katılımcıların biri hariç ailelerinin yaşamlarında şahit oldukları bir ibadettir. Ailesinden namaz ritüelini görmeyen bu katılımcı da kendisini deist olarak nitelendiren kişidir.

Tablo 12. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Deizmin Tanımını Bilme Frekans Dağılımı

Deizmin Tanımını Biliyor musunuz?	Sayı	Yüzde %
Evet	8	57,14
Kararsızım	1	7,14
Hayır	5	35,71

Katılımcılardan 8’i deizmin tanımını bildiklerinden emin, 1’i kararsız, 5’i ise bilmiyor. Kendi lise dönemime kıyasla diyebilirim ki tanımın bilinilirliği epeyce yüksek bir oran. Bizim dönem, deizmden bihaber büyümüş, deizmi lisede yalnızca felsefe dersinde bir inanç şekli olarak duyan bir nesildi.

Tablo 13. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Kendilerini Deist Olarak Tanımlamasına İlişkin Frekans Dağılımı

Kendinizi deist olarak tanımlar mısınız?	Sayı	Yüzde %
Evet	2	14,28
Hayır	12	85,71

Kendini “deist” olarak niteleyen katılımcılara baktığımız zaman ortak özellikleri her ikisinin de cinsiyetlerinin kız olması ve düşük gelirli bir aile yapısından geliyor oluşlarıdır. (Burada bilgilerin daha iyi anlaşılması ve herhangi bir karışıklığa mahal vermemek adına kendini deist olarak tanımlayan iki katılımcıyı K/1 ve K/2 olarak isimlendireceğiz.)

Deizme kayma sebeplerini sorduğumuz zaman ise her ikisi de günümüzdeki Müslümanların dini yaşama biçimlerinin kendilerini bu yola ittiğini söylemişlerdir. Ayrıca K/1 kişisi din görevlilerinin ve dini temsil eden şahısların misyonlarına uymayan bazı tutum ve davranışlarının da bunda etkili olduğunu belirtmiştir. Bunların haricinde din konusunda ailesinden çok baskı gördüğü için de deizme kaydığını ifade etmiştir. Ona göre deizm demek aynı zamanda “Sadece bir dine doğruluk yüklemektense her dini tarafsız bir şekilde yargılama düşüncesidir.” Buradan da deizme yanlış anlamlar yüklediği fikrine varabiliriz.

Her ikisine göre de deizm, kendisinin inanç ve ahlaki eylemlerini etkilememiş; K/1 kişisi deizme araştırarak okuyarak ulaşmış, diğeri ise bu konuda araştırma ve okuma yapmamış. K1/’in deist olduğundan ailesinin, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin haberi olduğunu, K/2 ise olmadığını söylüyor. K/1, etrafındaki insanların (özellikle ailesinin) kendisinin farklı din algısından rahatsız olduklarını dile

getiriyorken K/2 deist olduğunu bilen arkadaşlarının kendisinden rahatsız olmadıklarını belirtmektedir.

Tablo.14. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Çevrelerinde Deist Varlığına İlişkin Frekans Dağılımı

Çevrenizde deist var mı?	Sayı	Yüzde %
Evet	3	21,43
Hayır	11	78,57

Katılımcıların ekseriyetinin çevresinde deist bulunmuyor. Özellikle belirtmek istediğim husus, deist olan K/1 kişinin çevresinde deist olması ve fakat diğer deist olan K/2 kişinin yakın çevresinde deist olmamasıdır.

Katılımcılara deistlerin din algılarındaki farklılıktan rahatsız olup olmadıkları sorulmuş, katılımcılardan üçü haricinde “hayır” cevabı alınmıştır. Söz konusu üç katılımcı ise bu konuda kararsızdır.

Ayrıca katılımcılardan on tanesi kendilerini deist olarak nitelendiren şahısların gerçek bir deist olmadığını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu noktada tek olumlu düşünen deist K/1 kişisidir, diğer deist bu konuda da kararsızdır.

Katılımcılara etraflarındaki deistlerin hangi sebeplerle deist olmuş olabileceği sorulmuş, cevap niteliğindeki maddeler frekanslarıyla beraber aşağıda belirtilmiştir.

1. Arkadaş çevresinden etkilendikleri için (5)
2. Günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimlerinin olumsuz etkisi (6)
3. Farklı fikirlerle daha entelektüel ve modern göründükleri düşüncesi. (1)
4. İslam dinindeki akıllarına yatmayan bazı durumların farklı düşüncelere itmesi. (2)

Burada İslam’da akla yatmayan bazı durumlar hususunu biraz daha açarsak karşımıza, en çok İslam’da kadınların erkeklere göre daha kısıtlı oluşunun adaletsizliği düşüncesi çıkıyor. İmam nikâhında erkeklerin dilediğinde boşayabilmesi, bir erkeğin

aynı anda 4 kadınla evlenebildiği fakat bir kadının 4 erkekle evlenemediği bazı katılımcılar tarafından adaletsizce görülüyor.

5. Din görevlilerinin misyonuna uymayan bazı tutum ve davranışlarının olumsuz etkisi. (2)

Katılımcılardan biri bu hususta “Bazı din hocalarının görevlerine yakışmayan hareketleri bizi dinden soğutuyor.” İfadesini kullanmıştır.

6. Din olmadan da iyi bir insan olunabileceği düşüncesi (1)

➤ “Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa onları nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar:

1. Saygı duyarım. (8)
2. Kişileri seçimleriyle yargılamamayı tercih ederim. (1)
3. Kendi düşüncesidir, bir şey diyemem, saygı duyarım. (2)
4. Normal karşılarım fakat kendi inancımı da savunurum.(1)
5. Normal, olabilir.(1)
6. Kötü (1)
7. İnsanları dinlerine bakarak eleştirmeden iletişim kuruyorum.(1)

Bu maddede katılımcılardan biri hariç diğer 13’ü durumu saygıyla karşıladıklarını ifade etmişlerdir.

➤ K/1, aylık geliri orta altı olan, ailesini çok dindar olarak nitelendiren bir kız öğrencidir. Ailesi 5 vakit namaz kılan, dini eğitim almış insanlardır. Fakat K/1, kendisini deist olarak tanımlamakta; inandığı dinin gereklerini yerine getirmediğini, yaşantısının dini değerlere uygun olup olmadığını önemsemediğini, ezan kuran gibi dini okumaları dinlediğinde etkilenmediğini ifade etmektedir. Evlerinde dini kitaplar bulunduğunu, kendisinin de ilköğretim döneminde yaz kursuna gittiğini, temel dini bilgilere vakıf olduğunu söylemektedir. Deizme kayma sebebini, günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimleri, din görevlilerinin misyona uymayan bazı tutum ve davranışları, kendi ifadesiyle sadece bir dine doğruluk yüklemektense her dini

tarafsız yargılama düşüncesi ve aile içindeki din baskısı olarak nitelendirmektedir. Deizmi okumalar yaparak seçtiğini ve bu durumdan ailesinin, öğretmenlerinin ve arkadaşlarının haberlerinin olduğunu fakat çevresinin bu durumdan rahatsız olduğunu ifade etmektedir. Kendi arkadaş çevresinde de kendini deist olarak nitelendiren insanlar olduğunu ama kendisinin onlardan rahatsız olmak bir yana onlara saygı duyduğunu ve kişileri seçimleriyle yargılamamayı tercih ettiğini belirtiyor. Çevresindeki deist olmuş kişilerin deizme kayma sebeplerini ise arkadaş çevresinden etkilenme, günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimi, İslam'da akla yatmayan bazı durumların oluşu (kadına değer verilmemesi gibi), din görevlilerinin misyonuna uymayan bazı tutum ve davranışları olduğunu düşünüyor. Din olmadan da iyi bir insan olunabileceğini düşüncesinin insanı deizme götürdüğünü ifade ediyor.

Bu görüşmede dikkatimi çeken K/1 'in kendisinin deizme kayma sebebi olarak arkadaş çevresi faktörünün olmayışı fakat çevresindeki deistlerin deizme kayma sebeplerinden biri olarak arkadaş çevresini görmesidir. Ayrıca ailesinin din üzerinde aşırı baskı yapması karşıt tepki geliştirmesine sebep olmuş gibi görünmektedir. Tarafsızlık ve adalet kavramlarını deizmle bitişirmesi de dikkat çeken bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

- K/2, ailesinin aylık geliri asgari ücret seviyesinde, ailesini ve kendisini dindar olarak nitelendiren fakat aynı zamanda kendini deist olarak tanımlayan bir kız öğrencidir. Dinin gereklerini yerine getirmekte ve yaşantısının dini değerlere uygun olup olmaması konusunda kararsız, ezan dua kuran gibi dini okumaları dinlediğinde duygulandığını ifade eden, dinin gereksiz olduğunu düşünmeyen, evlerinde dini kitaplar bulunan, ilköğretim döneminde yaz kuran kurslarına gitmiş fakat dindar olarak nitelendirmediği ailesinin hiçbir zaman namaz kılmadığını ifade etmektedir. Kendisinin deizme kayma sebebi olarak günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimlerinin olumsuz etkisini göstermektedir. Deizmin kendi ahlaki inanç ve eylemlerini etkilemediğini,

deizme okuyarak ve araştırarak kaymadığını belirtmektedir. Çevresinde deist kimse olmadığını ama deist olanların da arkadaş çevresinden etkilenildiği için ya da günümüzdeki Müslümanların dini gerektiği gibi yaşamamalarının bunda etkili olduğunu tahmin ettiğini belirtmektedir. Deist olduğundan anne-baba ve öğretmenlerinin haberi olmadığını ama bunun haricindeki çevresiyle bu bilgiyi paylaşabildiğini söylemektedir. Çevresindeki insanların da kendisinin dini algısından rahatsız olmadığını, aynı şekilde kendisinin de farklı dini algıdaki insanlardan rahatsız olmayıp onlara tercihlerinde saygı duyduğunu ifade etmektedir.

K/2' nin öncelikle dini kavramlar üzerinde bir karmaşa yaşadığı akla gelmektedir. “Dindar” olarak tanımladığı ailesi çok da dini bilgi birikimine sahip olmayan, dini eğitim almayan ve her iki ebeveyni de namaz kılmayan insanlardır. Yine aynı şekilde “dindar” olarak tanımladığı kendisini aynı zamanda “deist” olarak tanımlamaktadır. Görüşme esnasında bazı durumlarda kavram ve algı karmaşası yaşadığını, bazı durumlarda da kafasının karışık olduğunu, her şeyi aklında yerli yerine koyamadığını düşündürdü. Kafasındaki dindarlık, ibadetlerin çoğunlukla olmadığı ama bazı kalıplarda yaşanan, ayıbın günahın var olduğu geleneksel bir algı denilebilir. Deizmin K/2 kişisinde dini tutum ve davranışlarını değiştirmeyişinin sebebi zaten öncesinde de dini öğelerin ve ibadetlerin olmayışı şeklinde yorumlayabiliriz. Genel manada bakıldığında K/2 kişisi her ne kadar kendisini deist olarak görüp tanıtsa da bu durumun bilinçli bir seçim olmadığı, boşluk ve bilgisizlikten kaynaklandığı aşikârdır.

2.2.MAHMUT SAMİ RAMAZANOĞLU ANADOLU İHL KATILIMCILAR BAZINDA DEĞERLENDİRME

Katılımcıların hepsi 10.sınıf seviyesindedir. Dördü “erkek”, onu “kız”dır.

Tablo 15. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dindarlık Düzeylerinin Frekans Dağılımı

Kendinizi Dindarlık Açısından Nasıl Tanımlarsınız?	Sayı	Yüzde %
Çok dindar	0	-
Dindar	9	64,28
Kararsız	3	21,43
Az dindar	2	14,28
Dindar değil	0	-

Tabloya baktığımızda dindarlık oranının diğer liseye nispetle daha yukarda olduğunu görüyoruz. Kendini “dindar değil” şeklinde niteleyen kimse yoktur. 9 kişi kendini “dindar” olarak görüyorken, 3 kişi “az dindar” olarak nitelendiriyor, 3 kişi ise bu konuda kararsız. Kararsızlık noktasına değindiğimde dindar ile az dindar arasında bir skalada kendilerini tanımlamaya karar veremediklerini belirttiler.

Tablo 16. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ebeveynlerinin Dindarlık Düzeylerinin Frekans Dağılımı

Ebeveynlerinizi Dindarlık Açısından Nasıl Tanımlarsınız?	Sayı	Yüzde %
Çok dindar	2	14,28
Dindar	11	78,57
Kararsız	0	-
Az dindar	1	7,14
Dindar değil	0	-

Katılımcılardan 2 kişi ailesini çok dindar, 11 kişi dindar olarak nitelendirirken 1 kişi bu konuda kararsızdır. Burada da yine D lisesinde olduğu gibi ebeveynlerin dindarlık puanlarının çocuklarınınkinden daha üstte olduğunu görmekteyiz. Bu durumu iki şekilde izah edebiliriz. Birincisi kişinin kendisinden ziyade bir başkasını değerlendirirken daha objektif davranması daha olasıdır. Kişi dışardan bakıldığında “çok dindar” görülse bile çok dindar olduğunu iddia etmeyebilir, çekinebilir. Bir ikinci ihtimalle de gerçekten de çocuklar ebeveynlerinden daha az dindar.

Tablo 17. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ekonomik Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ailenizin Ekonomik Durumu Nedir?	Sayı	Yüzde %
Fakir	3	21,43
Orta Altı	3	21,43
Orta	6	42,86
Orta üstü	2	14,28
Zengin	0	-

Tabloyu incelediğimizde M lisesi ailelerinin ekonomik durumlarının orta düzeyde yoğunlaştığını görmekteyiz. Zengin kategorisinde hiç kimse bulunmuyor, fakir kategorisinde ise üç aile mevcut. D lisesine kıyasla M lisesi katılımcılarının ekonomik durumları biraz daha yukarda gözükmektedir.

Tablo 18. Kendileriyle Görüşme Yapılanların İnanıldığı Dinin Gereklere Yerine Getirme Konusuna İlişkin Frekans Dağılımı

İnanıldığım Dinin Gereklere Yerine Getiririm.	Sayı	Yüzde %
Evet	11	78,57
Kararsızım	3	21,43
Hayır	0	-

Burada dinin gereklerini yerine getirme durumu ile dindarlık seviyeleri arasında paralel bir bağ gözlenmiştir.

Tablo 19. Kendileriyle Görüşme Yapılanların İnançlı Olduğunda İbadete Gerek Olmayacağına İlişkin Görüşlerinin Frekans Dağılımı

İnançlı Olduğunda İbadetlere Gerek Olmadığını Düşünürüm.	Sayı	Yüzde %
Evet	0	-
Kararsızım	2	14,28
Hayır	12	85,71

Kendilerini “az dindar” olarak tanımlayan iki katılımcı haricinde herkes inançlı olursa da ibadetlerin gerekli olduğunu düşünmektedir. Bu da diğer lise frekans dağılımıyla bire bir aynıdır.

Tablo 20. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Yaşantılarında Dini Değerlere Dikkat Etme Frekansları

Yaşantımın Dini Değerlere Uygunluğuna Dikkat Ederim.	Sayı	Yüzde %
Evet	11	78,57
Kararsızım	3	21,43
Hayır	0	-

Diğer liseye nispetle yaşantıda dini değer faktörünün daha çok gözetildiğini görmekteyiz. Dini değer gözetmeksizin yaşantısını düzenleyen hiç kimse yok, üç kişi ise bu konuda kararsızdır.

Tablo 21.Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dini İfadelere Duyduğu Hissiyatın Frekans Dağılımı

Ezan, Dua, Kuran Dinlediğimde Duygulanırım.	Sayı	Yüzde %
Evet	9	64,28
Kararsızım	3	21,43
Hayır	2	14,28

Katılımcıların ezan, dua, kuran gibi dini ifadeler dinlediğinde duygulanma durumu D lisesi katılımcılarının oranından yüksek görünmektedir. İki kişi dini ifadelerden duygulanmazken üç kişi bu hususta kararsızdır. Buradan hareketle de gerek normal liselerde gerek imam hatip liselerinde manevi mistik öğelerin hala canlı olduğunu söylemek mümkündür.

- Bir diğer soru olarak katılımcılara “Dinin gereksiz olduğunu düşünür müsünüz?” sorusu sorulmuş, tüm katılımcılar “hayır” şeklinde cevaplamıştır. Yani M lisesinin tüm katılımcıları dinin gerekliliği konusunda hemfikirdir. Bu hususta bir katılımcı öğrencinin yorumu şöyledir:
 - “Din ve ibadetler bizim daha iyi bir insan olmamız içindir ama insanlar bunu doğru bir şekilde anlayamıyor.”

Tablo 22. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Dindarlara Karşı Tutumlarının Frekans Dağılımı

Birinin Dindar Olduğunu Öğrenmem Ona Karşı Tutumumu Olumlu Anlamda Değiştirir.	Sayı	Yüzde %
Evet	4	28,57
Kararsızım	1	7,14
Hayır	9	64,28

D lisesinde dindar olana karşı duyulan olumlu tutum 2 puan daha düşüktü ve bunu geçmişten gelen bir algının kırılması şeklinde yorumlamıştık. M lisesinde ise D lisesine kıyasla dindarlık kişiye daha olumlu davranılacak bir ölçek olarak karşımıza çıkıyor. Ancak çoğunlukla diyebiliriz ki insanlara davranırken ön şart ya da öne çıkaracak özellik dindarlık ölçüsü değildir.

➤ Dini alt yapıya ilişkin hususlar

Dini alt yapıya ilişkin sorulardan birisi “ evinizde dini kitap bulunur mu?” sorusuydu ve katılımcıların hepsinin cevabı “evet” oldu. Buradan hareketle de katılımcıların hepsinin ailesinin az çok dini bir alt yapıya sahip olan, dinden uzakta olmayan insanlar olduğunu söyleyebiliriz.

Konuya ilişkin bir diğer soru ilköğretim döneminde yaz kuran kursuna gidip gitmedikleriydi, bir katılımcı hariç hepsi gittiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 23. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ailelerinin Dini Altyapı Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ailemde Dini Eğitim Alan Birileri Vardır.	Sayı	Yüzde %
Evet	8	57,14
Hayır	6	42,86

D lisesinde olduğu gibi burada da hepsi “dindar” yahut “çok dindar” olarak nitelendirilen ailelerin yarısının dini eğitim alıp yarısının almadığını görmekteyiz. Tekrarlıyorum ki bu durumu ebeveynlerin çocukluk ve gençlik dönemindeki ülke şartlarıyla ve o dönemin mevcut yönetimin (yaygın) dini eğitim hususundaki kısıtlayıcılığıyla bağdaştırabiliriz. Takdir edersiniz ki yirmi sene öncesinde şahsım çocukken bile Türkiye’de (yaygın) dini eğitim almak günümüzdeki kadar kolay değildi.

Tablo 24. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Ebeveynlerinin Namaz Kılma Durumuna İlişkin Frekans Dağılımı

Ebeveynlerin Namaz Kılma Durumu Nedir?	Sayı	Yüzde %
Günde 5 vakit	10	71,42
Günde 2-3 vakit	3	21,43
Cumadan cumaya	1	7,14
Bayramdan bayrama	0	-
Hiçbir zaman	0	-

Tabloyu incelediğimizde ebeveynlerden biri hariç hepsinin namazı günlük bir ritüel olarak uyguladıklarını görmekteyiz. D lisesine nispetle ebeveynlerin namaz kılma durumu daha müspettir. Burada da imam hatip lisesi öğrencilerinin hala daha dindar ailelerden geldiklerini görmekteyiz. “Hâlâ” ifadesini kullanılmasının sebebi liseye giriş sisteminin değişmesiyle beraber söz konusu lisenin nitelikli lise seviyesine yükselmesi ve esasen çok da dindar olmayan ailelerin dahi daha iyi bir eğitim için çocuklarını bu okullara göndermesidir.

Tablo 25. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Deizmin Tanımını Bilme Frekans Dağılımı

Deizmin Tanımını Biliyor Musunuz?	Sayı	Yüzde %
Evet	7	50
Kararsızım	1	7,14
Hayır	6	42,86

Deizmin katılımcılar tarafından yarı yarıya bilinip yarı yarıya bilinmediğini görmekteyiz. D lisesiyle mukayese edersek hemen hemen benzer sonuçlar diyebiliriz. Her ne kadar M lisesinde deist bir katılımcıya rast gelmesek de %50 oranında biliniyor oluşu oldukça yüksek bir orandır.

- Kendinizi “deist” olarak tanımlar mısınız sorusuna katılımcıların hepsi “hayır” cevabını vermiştir.

Tablo 26. Kendileriyle Görüşme Yapılanların Çevrelerinde Deist Varlığına İlişkin Frekans Dağılımı

Çevrenizde Deist Var mı?	Sayı	Yüzde %
Evet	4	28,57
Hayır	10	71,42

Katılımcıların 4'ünün çevresinde deist birileri bulunuyorken 10'unun bulunmuyor. Bu konuda da D lisesinin sonuçlarına paralel bir tablo görüyoruz. Bu soruya evet diyen katılımcılara çevrelerindeki deistlerin okul çevresinden mi olduğunu sorduğumda ise mahalleden ya da ortaokul arkadaşlığından olduğunu belirttiler.

- Katılımcılara etraflarındaki deistlerden rahatsız olup olmadıkları sorulmuş, üç katılımcı haricinde hepsi rahatsız olmadıklarını belirtmiştir. Tam bu noktada dindar neslin de farklı algı ve fikirlere karşı hoşgörülü olduğunu ifade edebiliriz.
- Çevrelerindeki “Kendini deist olarak nitelendiren kişilerin gerçek anlamda deist olduklarını düşünüyor musunuz?” sorusuna iki katılımcı “evet”, dört katılımcı ise “kararsızım” cevabını vermiştir. Buradan hareketle de gençliğin çoğunlukla deizmin gerçekliğine inanmadığını söyleyebiliriz. Her iki grupta da çevrelerindeki deist insanlara ciddi anlamda inanmayan bir çoğunluk mevcuttur.
- Katılımcılara etraflarındaki deistlerin hangi sebeplerle deist olmuş olabileceği sorulmuş, cevap niteliğindeki maddeler frekanslarıyla beraber aşağıda belirtilmiştir.
 1. Arkadaş çevresinden etkilendikleri için (5)
 2. Günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimlerinin olumsuz etkisi (5)

Katılımcılardan biri de bu maddeyi “Günümüzde İslam’ı kötü temsil edenler çoğaldığı için.” Şeklinde ifade etmiştir.

3. Farklı fikirlerle daha entelektüel ve modern göründükleri düşüncesi. (4)

Katılımcılardan biri bu hususta kendini deist olarak nitelendiren bir tanıdığı hakkında “Sırf cool görünmeye çalıştığı için deistim diyor.” İfadesini kullanmıştır.

4. İslam dinindeki akıllarına yatmayan bazı durumların farklı düşüncelere itmesi. (4)

Burada da katılımcılar İslam’da erkeklere kadınları dövme yetkisi verilmesi ve çok eşlilik gibi durumların insanları dinden uzaklaştırabildiğini ifade ettiler. Bu yorumlar da deizm hususunda feminizm kavramını düşündürmektedir.

5. Din görevlilerinin misyonuna uymayan bazı tutum ve davranışlarının olumsuz etkisi. (1)

6. Sosyal medya (2)

M lisesi katılımcıları diğerlerinden farklı olarak deizme kayma sebeplerinden biri olarak “sosyal medya”yı görmüştür. Özellikle Youtube ve Twitter’daki gençlerin ilgisini çekebilecek içerikler olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum üzerine Youtube’da inceleme yaptığımda hakikaten de bu konu üzerine oldukça fazla içerik üretildiğine şahit oldum. Videolar genellikle İslam’ın en tartışmaya açık noktaları üzerine kuruluydu, çoğunlukla da seküler ve feminist atıflar hissediliyordu. Bütün bunların dini alt yapısı ve bilgi birikimi olmayan gençlerin kafasını karıştırması oldukça normal bir durum gibi gözükmektedir.

7. Sosyal hayat (2)

Katılımcılardan ikisi deizme sebep olarak “sosyal hayat” şeklinde bir tabir ortaya attı. Burada kastedilen günlük hayat içerisinde çevresiyle birlikte akıp giden bir insandır. Bu kavramın “arkadaş çevresi” nden ayrı olarak zikredilmesi sebebiyle müstakil bir madde olarak belirtildi. Ayrıca bu kavram katılımcılar tarafından tanımlanırken “sekülerizm” kavramını çağrıştırdı.

8. Ebeveynlerin ağır din baskısı (2)

Bu konuda iki katılımcı ailelerin çocuklarına dini eylemler ve ibadetler konusunda yaptıkları baskının ters tepebileceğini düşündüklerini ifade etmiştir. Buradan hareketle

de diyebiliriz ki ebeveynle girilen dini çatışmalar, çocuğu ters etkileyip yalnızlaştırabilmektedir.

➤ “Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa onları nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplar:

1. Saygı duyarım. (2)
2. Kişiler seçimlerinde özgürdür. (1)
3. Kendi düşüncesidir, bir şey diyemem. (1)
4. Normal karşılarım fakat kendi inancımı da savunurum.(1)
5. Normal karşılarım.(2)
6. Herkes düşüncesinde özgürdür. (1)

Bu durumu katılımcıların yarısı olumlu karşıladıklarını ifade ederken diğer yarısı çekimser kaldı. Mukayese ettiğimizde de D lisesinin bu konuda daha hoşgörülü olduğunu söylemeliyiz. Benzer bir başka soruda katılımcılara deistlerden rahatsız olma durumları sorulmuştu ve çoğunluğu rahatsızlık duymadıklarını ifade etmişti, bu soruda sayının bir miktar düştüğüne bakarsak diyebiliriz ki ihl gençliği farklı fikirlerden çoğunlukla rahatsızlık duymuyor fakat o fikirlere saygı duymak konusunda da yarı yarıya kararsız, çekiniyor.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

17. – 18. Yüzyıldan bu yana var olan deizm, bir inanç sisteminden çok bir yaklaşım tarzı, bir hareket olarak tanımlanabilir. Hıristiyan dünyasındaki dini ve felsefî tartışmalar sonucunda kilisenin skolastik tutumuna karşı ortaya çıkmış protest bir akımdır. Kısa sürede pek çok yere sıçramış, sıçradığı yerde farklı düşüncelere, yeni algılara kapı aralamıştır. Şekil ve boyut değiştirerek hep var olduğu, bazı yerlerde hümanizm olarak parladığı, genellikle de sekülerizmin başlangıcı olduğu söylenir. Deizmdaki “müdahale etmeyen Tanrı” algısı ve “aklı her şeyin üstünde tutma” ilkesi tüm dünyaya yeni bir pencere açmıştır. Fakat bununla birlikte deizmin çok derin etkiler bırakan keskin bir akım olduğunu da söyleyemeyiz.

Hıristiyan dünyasında başlayan bu akımdan İslam dünyası da payını almıştır. Bu pay alış daha çok akli öncelemek şeklinde tezahür etmiştir. Emevi ve Abbasiler döneminde başlayıp Osmanlı döneminde de adını duyuran “zındık”, “zenedika”, “mülhid” kavramları deistik hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Ebu Hanife’ nin akla bu denli önem vermesinde bu akımdan esintiler olabileceği dahi düşünülmüştür.

Son dönemlerde ise Türkiye’de özellikle lise gençliği arasında deizmin hızla yayıldığı konusunda birtakım görüşler vardır. Buna nispeten bu çalışma içerisinde farklı iki lise öğrencileriyle görüşmede bulunulmuş, buna göre görüşmeye muhatap olan ihl öğrencilerinde deizme inanç anlamında rastlanmamıştır. Anadolu lisesinden katılım sağlayan öğrencilerinden ikisinde ise deizme rastlanmıştır. Fakat gerek Anadolu lisesinde gerekse imam hatip lisesinde “deizm” katılımcıların yarısının bildiği bir kavram. Görüşmeler sonucu elde edilen bulguya göre lise öğrencilerin içinde buldukları durum bir dinden ziyade bir duruş, bir tepki veya popüler kültürün bir parçasıdır sonucu çıkmaktadır. Çünkü rastladığımız deizm fikirleri ya aile baskısına karşıt olarak ya düzene bir tepki olarak ya da dinin bilinmemesinden kaynaklı olarak ortaya çıkmış gözükmektedir. Deist olduğunu söyleyen arkadaşlarına arkadaş çevresi inanmamakta, gerçekten deist olduğunu düşünmemektedir.

Öğretmen olmamız hasebiyle liselerde deizmin çok ciddi boyutta olduğu, dinsizliğin çoğaldığı yönünde dedikodular kulağımıza gelmektedir. Merak edip

konuyu araştırmaya değer bulmuştum. Bu esnada gerek ilgili okullardan gerekse dışardan çok kişiyle bu konuda kontak kurmaya çalıştım fakat için aslının öyle olmadığını araştırma esnasında öğrendim. Sonuçlar gösteriyor ki “deizm” kavramını lise gençliğinin yarısı az çok bilmekte, bu onlara yabancı bir kavram gibi gelmemektedir. Fakat deizmi bir inanç biçimi olarak benimseyen ğrenci sayısı çok azdır. Deist katılımcıları sorguladığımızda da planlı, belirli bir inanç biçimi olarak kabul edilip mantık çerçevesinde inanılmış bir durum söz konusu değildir. Daha önce de belirtildiği gibi bir tepki olarak, farklılığın karizmatik bir duruş sağladığı düşünüldüğü için ya da salt bilgisizlikten ötürü dini bir duruş kazanılmadığı için tercih edilebilmektedir. Ayrıca popüler hayatın albenisine kapılıp istedikleri gibi yaşama arzularından dolayı ibadetlerden uzaklaşan gençlerin çoğalması deizmin yayıldığı intibai uyandırmış olabilir. Bazı güncel makale ve haberlerde dindarlıktaki zayıflama belirtilerinin “deizm” yahut “pasif deizm” olarak algılandığına rastlanmaktadır ki bu durum birilerini deist saymak için yeterli bir lt değildir. Lise gençliğinin dinsizliğin eşiğinde olduğu haberlerini de günümüzde her bilginin teknoloji vasıtasıyla çok hızlı ve büyük çapta yayılabilmesiyle bağdaştırabiliriz.

neri olarak gençliğe ilk etapta ebeveynleri ve sonrasında öğretmenleri tarafından dinin doğru algılanmasının sağlanması gerekmektedir. Bu konuda (başta şahsıma) din kültürü öğretmenlerine de büyük görev düşmektedir. Din elbette ki kişinin tüm dua ve sureleri ezbere bilmesi değildir, amacını idrak etmeden farz ibadetleri yerine getirmek de değildir. Birey öncelikle dinin gayerini anlamalı, sorumluluklarını bilmeli, dindeki hassas konulara da vakıf olmalıdır ki sosyal medya gibi etkileşimlere maruz kaldığında şahsi bir fikri olsun. Ayrıca din, günümüz Müslümanlarından değil de vahiyden öğrenildiği takdirde Müslümanların olumsuz tutum ve davranışları da dinden uzaklaşmaya sebebiyet vermeyecektir.

EK-1 GÖRÜŞME SORULARI

1. Cinsiyet K E
2. Ailenizin aylık geliri 3000 tl altı
 3001 – 5000 tl arası
 5001 – 10000 tl arası
 10001 – 15000 tl arası
 15001 tl üstü
3. Kendinizi nasıl tanımlarsınız?
Çok dindar Dindar Kararsızım Az dindar Dindar değil
4. Ebeveyninizi (anne-baba) nasıl tanımlarsınız?
Çok dindar Dindar Kararsızım Az dindar Dindar değil
5. İnanduğım dinin gereklerini yerine getiririm.
Evet Kararsızım Hayır
6. İnançlı olduğunda ibadet etmeye gerek olmadığını düşünürüm.
Evet Kararsızım Hayır
7. Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.
Evet Kararsızım Hayır
8. Ezan, dua, Kuran gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım.
Evet Kararsızım Hayır
9. Dinin gereksiz olduğunu düşünürüm.
Evet Kararsızım Hayır
10. Birinin dindar olduğunu öğrenmem ona karşı tavrımı olumlu anlamda değiştirir.
Evet Kararsızım Hayır

11. Evimizde dini kitaplar bulunur.

Evet Hayır

12. İlkokul ya da ortaokul döneminde yaz kuran kursuna gittim.

Evet Hayır

13. Ailemde dini eğitim- öğretim alan birileri vardır.

Evet Hayır

14. Ebeveyninizin namaz kılma durumu nedir?

Günde 5 vakit Günde 2-3 vakit Cumadan cumaya
 Bayramdan bayrama Hiçbir zaman

15. Deizmin tanımını biliyor musunuz?

Evet Kararsızım Hayır

16. Kendinizi deist olarak tanımlar mısınız?

Evet Hayır

17. Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız buna kayma sebebiniz nedir? (Birden fazla seçebilirsiniz.)

Günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimlerinin olumsuz etkisi

Farklı fikirlerle daha entelektüel ve modern görüldüğüm düşüncesi.

İslam dinindeki aklıma yatmayan bazı durumların beni farklı düşüncelere itmesi.

Din görevlilerinin misyonuna uymayan bazı tutum ve davranışlarının olumsuz etkisi.

Arkadaş çevremden etkilenmiş olmam.

Diğer (Lütfen belirtiniz.)

18. (Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız) deizm, eylemlerinizi veya ahlaki inançlarınızı etkiledi mi?

Evet Kararsızım Hayır

19. (Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız) buna araştırıp okumalar yaparak mı karar verdiniz?

Evet Hayır

20. (Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız) bunu diğer insanlarla paylaşmaktan rahatsız oluyor musunuz?

Evet Kararsızım Hayır

21. (Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız) bundan ebevenyelerinizin (anne-baba) ve öğretmenlerinizin haberi var mı?

Evet Hayır

22. (Kendinizi deist olarak tanımlıyorsanız) çevrenizdeki insanlar farklı din algınızdan rahatsız mı?

Evet Hayır

23. Arkadaş çevrenizde kendini deist olarak tanımlayan birisi / birileri var mı?

Evet Hayır

24. Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa onların gerçekten deist olduğunu düşünüyor musunuz?

Evet Kararsızım Hayır

25. Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa farklı din algılarından rahatsızlık duyuyor musunuz?

Evet Kararsızım Hayır

26. Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa hangi sebeplerle deist olmuş olabilirler?

__Arkadaş çevresinden etkilendikleri için

__Günümüz Müslümanlarının dini yaşama biçimlerinin olumsuz etkisi

__Farklı fikirlerle daha entelektüel ve modern göründükleri düşüncesi.

__İslam dinindeki akıllarına yatmayan bazı durumların farklı düşüncelere itmesi.

__Din görevlilerinin misyonuna uymayan bazı tutum ve davranışlarının olumsuz etkisi.

__Diğer (Lütfen belirtiniz.)

27. Etrafınızda kendini deist olarak tanımlayan birileri varsa onları nasıl değerlendiriyorsunuz.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia, “Yaradancılık” **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, T.D.K. Yayınları, Ankara, 1975.
- AYDIN, Mehmet S., **Din Felsefesi**, 3. bs., Selçuk Yayınları, Ankara, 1994.
- AYVAZ, Muzaffer, **Deizm Bilim İlişkisi** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2002
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yay., 1.bs., İstanbul, 2002.
- BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, 7.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- BURY, J. Bagnel, **Fikir ve Söz Hürriyeti**, çev. Avni Başman, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.
- CEVİZCİ, Ahmet, “Deizm”, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yay., İstanbul, 1999
- CHOKR, Melhem, **İslam’ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar**, çev. Ayşe Meral, 1. bs., Anka Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ÇANKI, Mustafa Namık, “Deisme”, **Büyük Felsefe Lügati**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1954.
- D’ALEMBERT, Jean, **Felsefenin Öğeleri**, çev. H.Köse, Öteki Yayınları, Ankara, 2000.
- DAUD, Wan Mohd Nor Wan, “Büyük Bir Âlim Hocam ve Arkadaşım Fazlur Rahman ile Kişisel Anılarım”, Çev. Bekir Demirkol, **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, c. 4, S. 4, Ankara, 1990, s. 254.
- DORMAN, M.Emre, **“Deizm ve Eleştirisi: Tarihsel ve Teolojik Bir Yaklaşım”** Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- EL-MATURİDİ, EbûMansûr, **Kitâbü’t-Tevhîd**, çev. Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara, 2002.
- ERDEM, Hüsamettin, “Deizm”, **DİA**, İstanbul, 1994, c. 9, s. 110.
- FROLOV, Ivan, **Felsefe Sözlüğü**, çev. Aziz Çalışlar, 2.bs., Cem Yay., İstanbul, 1997.
- GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- GÜNAY, Ünver, , **Din Sosyolojisi**, 11.bs., İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, “Nedentancılık” , **Felsefe Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

HANEFİ, Hasan, **Gelenek ve Yenilenme**, Mehmet Emin Maşalı (çev.), 1. Bs., Otto Yay., Ankara, 2011.

HANRATTY, Gerald, **Aydınlanma Filozofları**, çev. Tuncay İmamoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

KAYA, Yalçın, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, 1. bs., Tıglat Matbaacılık, İstanbul, 2000.

KOLLEKTİF, **AnaBritanica**, Ana Yay., İstanbul, 1992, c. 12, s.300.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler**, 2. bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

OKUMUŞ, Ermail, **“On sekizinci yüzyılda Deizm ve Voltaire”**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

ÖZTAŞ, Mehmet. **“Deizm ve Dini Hayat”**, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2006.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri. **“Deizm”**, 4.bs., Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2015.

PEKER, Hasan, **“Tanrı ve Din Tasavvuru Bağlamıyla Deizm ve Yayılımı Üzerine”**, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2018

SİDDİKİ, Mazharuddin, **İslam Dünyasında Modernist Düşünce**, çev. Murat Fırat, 1.bs., Dergah Yay., İstanbul, 1990.

SUNER, Saffet, **Düşüncenin Tarihteki Evrimi**, Fatih Matbaası, İstanbul, 1967.

ŞEKER, Zeynep, “Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu”, **Kelam Araştırma Dergisi**: C. 15, S.2, 2017, ss. 530-541

THİLLY, Frank, **Felsefenin Öyküsü Çağdaş Felsefe**, çev. İbrahim Şener, İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2002.

TİMUÇİN, Afşar, **Descartes Felsefesine Giriş**, 5.bs., Bulut Yayınları, İstanbul, 2004.

WOOD, Allen W., **“Kant’ın Deizmi”**, çev. Necmettin Tan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: C. 52, S. 1, Ankara, 2011, ss. 327-347.

YAVUZ, Salih Sabri, **İslâm Düşüncesinde Nübüvvet**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Delâilü“n-Nübüvve”, **DİA**, c.9, ss. 115-117.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43832877> et: 13.12.2018

<https://www.haberturk.com/gundem/haber/1613073-prof-yasin-ceylan-gencler-arasinda-deizmin-yayginlasmasi-normal> et: 13.12.2018

<https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2018/04/18/imam-hatiplilerden-deist-sorular/> et: 29.12.2018

<http://www.milliyet.com.tr/gencler-deizme-kayiyor-gundem-2639815/> et: 13.12.2018

<https://www.yenisafak.com/yazarlar/kemalozturk/deizmin-yukselisinin-sebebi-nedir-2045196> et: 15.12.2018

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	---

Öz Geçmiş

Adı Soyadı: Merve HARMANKAYA

Doğum Yeri: Köşk

Doğum Tarihi: 16/04/1989

Medeni Durumu: Evli

Öğrenim Durumu:

-İlköğretim: Ali Rıza Celeboğlu İlköğretim Okulu

-Lise: Beyşehir Anadolu İmam Hatip Lisesi

-Lisans: Selçuk Üniversitesi/Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi/ Din Kült. ve Ahl. Bilg. Öğr.

Tel: 05076347691

E-posta: merveharmankaya10@gmail.com